

In Memoriam

Alpaslan IŞIKLI
(1940-2013)

Alpaslan Işıkli İçin

1982 Anayasası henüz taslandı. Sınırlı bir süre için kamuoyunun değerlendirmesine sunulmuştu. Mekteb-i Mülkiye, gelenektir diye, Ankara'nın sıcağında konu hakkında iki günlük bir panel düzenlemişti. ODTÜ Sosyolojiye henüz adım atmış bir öğrenci olarak Büyük Amfi –Aziz Köklü Salonu- kapısından içeri girdiğimde, hafiften ürperdiğim, hatırlıyorum. Yaz sıcağında amfi sıralarında hatırı sayılır oranda lacileri çekmişler ve askeri üniformalılar mevcuttu. Alpaslan Işıkli adı, işte o gün o ortamda hafızama silinmemek üzere kazınacaktı.

Alpaslan Işıkli kürsüye çıkan diğer konuşmacılar gibi 1982 Anayasa Taslağını yerden yere vurduktan sonra, heyecanlı konuşmasını şu sözlerle sonlandırdı: "Sakallı bir bilge şunu söyler: Hegel'e göre bütün büyük tarihsel olaylar ve kişiler, hemen hemen iki kez yinelenir. Hegel eklemeyi unutmuş, der sakallı bilge: ilkinde trajedi, ikincisinde fars olarak". Marx'a ait bu sözlerle o oturumda Alpaslan Işıkli, otoritesinden sual olunmaz konumdaki Devlet Başkanı Kenan Evren'e açıkça soytarı demiş oldu. Çünkü bu sözlerden hemen önce Alpaslan Hoca lafı Kenan Evren'e getirmiş ve mealen şunları söylemişti: "Devlet başkanının gazetelerde boy boy fotoğraflarını görüyoruz. Mustafa Kemal Atatürk'ün hafızalara kazınmış karelerine benzer şekilde kâh trenden el sallıyor, kâh fôtr şapkasıyla traktör kullanıyor..." Ve ardından "sakallı bir bilge şunu söyler" diyerek yukarıdaki alıntıyı aktarmış ve kürsüden ayrılmıştı. "Yüreğimin yağı eridi" sözünün

nasıl bir hissiyat neticesinde edilmiş olabileceğini artık biliyordum. Panel sonrası ilk işim eski/yeni kitapçılarda Alpaslan Işıklı'ya ait kitapları taramak oldu. Alpaslan Işıklı külliyyatına girişi Kuramlar Boyunca Özyönetim ve Yugoslavya Deneyi başlıklı çalışması ile o günlerde yapmıştım.

Hesapsız adanmışlıklar, tutkulu bağlılıklar ve de eleştirel akılcılık aynı bedende nasıl yaşar, diye soran olursa, ona Alpaslan Işıklı biyografisi çalışmasını öneririm. Alpaslan Işıklı, ömrü boyunca, kategorik olmayan sıralamayla; insan ve doğanın, mülksüzün, işçinin, yoksulun, Türkiye halkının ve de ülkesinin yaşadığı sorunları etinde kemiğinde hissetti ve bu sorunları bilimsel çalışmasının inceleme sorunsallarına dönüştürdü. Tam da bu nedenle İş Hukuku ders kitabının dokusu ile sözgelimi Said Nursi Fethullah Gülen ve "Laik" Sempatizanları başlıklı çalışmanın dokusu benzer olabildi.

Alpaslan Işıklı'nın bilim mirası, kıymetli bir külliyyatın yanı sıra bu bilimsel tavrıdır da. Konjonktüre göre dönüşebilir nitelikteki siyasi/ideolojik pozisyonlarını bilimsel tarafsızlık yaftası ile gizleyenlerin akademik dünyasında, insanlık namına bu tavra duyulacak gereksinim daimdir. Tıpkı Alpaslan Işıklı adının, emekçi sınıfların mücadele bilgisindeki yeri gibi...

*Metin Özuğurlu
12 Eylül 2013*

Sosyalizm ve Din¹

Alpaslan Işıklı, Ankara Üniversitesi SBF.

Tarih boyunca ortaya çıkmış olan inanç ve düşünce sistemlerinin pek çoğunun, zamanla, başlangıçta yöneldikleriyle tamamen ters doğrultuda bir konuma sürüklendikleri çok görülmüştür. Bu açıdan, İslamiyetin başına gelenler çok düşündürücüdür. İslamiyet yeryüzünde pek çok şeyi değiştirmek ve düzeltmek iddiasıyla ortaya çıktı. Ancak bunlardan özellikle iki tanesinin, İslamiyetin doğuş ve varoluş nedenleri arasında en ön sırayı işgal ettiklerini söylemek yanlış olmaz.

Bunlardan birisi ve herhalde en önde geleni, İslamiyetin putperestliği yıkması, ortadan kaldırmasıdır. Bu anlamda, çok derin ve köklü bir devrim gerçekleşmiştir. Hz. Muhammet, “veda hutbesi”nde “İslamiyetten önceki zamana ait bütün cahiliyet âdetlerini ayağımın altına alıp çiğniyorum” demiştir. Burada ifade edilen, öncelikle, putperestliğe karşı bir devrimdir; mananın, madde ve biçim karşısında kazandığı bir zaferdir.

Oysa bugün varılan noktada, İslamiyet adına ortaya çıkanlar içinde genellikle sesi en çok duyulanların tamamen ters bir yolda oldukları görülmektedir. Yeryüzünün sahne olduğu en büyük devrimlerden birisini gerçekleştirmiş olan İslamiyet, tutuculuğun bayrağı yapılmak istenmektedir. Böylesine derin bir maneviyat boyutu olan bir din, çok ilkel bir madde ve şekil fetişizmine döndürülmüştür. Türban ve sakaldan başka bir şey düşünemez, duyamaz hale gelmiş olan örümcekle beyinler, neredeyse türbana veya sakala tapacaklardır. Oysa ne türbanın ne de sakalın İslamiyetle ilgisi vardır. Neşet Çağatay’ın belirlediği gibi, eğer yaşadığı zamanda ustura ve jilet olsaydı, “temizliği çok seven Hz. Peygamber her gün tıraş olurdu” (Çağatay, 2007: 6-7).

İslamiyetin başlangıçta ortadan kalkmasını amaçladığı en önemli yanlışlıklardan biri de kendinden önceki, “Cahiliye” denilen dönemde kız çocuklarına yapılan muameledir. O dönemde, kız çocukları erkek çocuklarıyla eşit haklara sahip değillerdi; diri diri toprağa gömülmelerine bile cevaz verilen aşağılık yaratıklar olarak görülürlerdi. İslamiyet buna karşı çıktı.

Şimdi ise “Cahiliye” döneminin anlayışı geri gelmiştir. Kadın, yani annelerimiz, eşlerimiz, bacılarımız birer günah makinesi konumuna indirgenmiştir. Ellerini tutmak caiz değildir. Sabah işine giden bir yobazın önünden bir kadın geçemez; geçerse uğurunu kesmiş olduğu kabul edilir. Bunu yapan kadın azarlanır,

hakarete uğrar... Kısacası, İslamiyetin yıktığı ne varsa getirilip onun yerine oturtulmuştur.

Kız çocuklarının öldürülmesine karşı tavır, Tekvir Sûresi'nin 8-9. ayetinde yer almaktadır. Kuran'ın 1932 yılında, yani Atatürk'ün sağlığında İzmirli İsmail Hakkı tarafından yapılan çevirisine göre, bu ayette, Kıyamet gününde "diri diri gömülen kız hakkında 'hangi suçundan dolayı öldürülmüş' diye" sorulacağı anlatılmaktadır. Aynı ayet, -ilk baskısı, 12 Mart döneminde 1973 tarihinde, 8. baskısı ise 12 Eylül döneminde 1983'te yapılmış olan- Diyanet İşleri'nin çevirisinde bambaşka anlama gelecek şekilde ifade edilmiştir. Diyanet İşleri'nin çevirisinde aynı ayetin karşılığı olarak şu ifadeye yer verilmiştir: "Kız çocuğun hangi suçtan ötürü öldürüldüğü kendisine sorulduğu zaman." Dehşet! Birinci çeviride öldürenlerden hesap sorulmaktayken ikincisinde öldürülenden hesap sorulmaktadır. Bunlardan hangisi doğru çeviridir? Kuran çevirilerini tartışmak bu çalışmanın kapsamında değildir. Ancak yeri gelmişken şu kadarı söylenebilir ki ikinci çeviriyi kendilerince yorumlayarak inanan bazıları, Tâliban olmakta veya Sivas katliamı gibi bir eylemin faili olmakta sıkıntı çekmezler.

İslamiyetin, daha genel bir yaklaşımla, dinin sosyalizm karşısındaki tavrında da benzer bir durum söz konusudur. Kadın düşmanlığıyla özdeş hale getirilmiş olan İslamiyeti ve genel olarak dini, sosyalizm düşmanlığının temel unsuru haline getirmek için de büyük çabalar sarf edilmiştir ve edilmektedir. Kuşkusuz, bu durum, İslamiyetle ve Türkiye ile de sınırlı değildir.

Tarih boyunca pek çok önemli sosyalist hareket karşısında dini bulmuştur. Fransa'da sosyalist Louis Blanc'ın önemli bir rol oynadığı 1848 Devrimi'nin ve bu devrimin ürünü olan anayasanın ortadan kaldırılmasında ve krallığın geri getirilmesinde büyük burjuvazinin kilise ile ittifakı belirleyici bir unsur oluşturmuştur. Bu örnekleri artırmak olanağı vardır. En son ve çok önemli bir örnek de Sovyetler'in çöküşünde görülmüştür.

Sovyetler Birliği'nin ne kadar sosyalist olduğu elbette ki tartışılabilir; ancak Sovyetler Birliği'nin çökertilmesinde ideolojik alanda, Papa'nın çok önemli bir rol oynadığı tartışılmaz bir gerçektir. Polonya asıllı Papa'nın, Katolik Walesa ile el ele tutuşarak tutuşturdukları yangın, Gdansk'ta Lenin tersanelerinden başlamış, tüm Sovyetler Birliği'ni sarmıştır.

Bu ve buna benzer örneklerin hepsi, ister istemez şu soruyu da birlikte getirmektedir. Dinin sosyalizm düşmanlığı, İslamiyetin kadın düşmanlığı veya türban ve sakal fetişizmi gibi özüne yabancı ve hatta ters düşen eğilimlerin ürünü müdür? Yoksa din, neresinden bakılırsa bakılsın kaçınılmaz olarak sosyalizmin karşısında olan bir oluşum mudur?

Sosyalizm ve din arasındaki ilişkiye ayrılmış olan bu bölüm, esas olarak bu sorunun belirlediği bir eksen etrafında toplanabilecek bazı gözlemleri ve tartışmaları kapsayacaktır. Konu, sosyalizm ve din arasındaki ilişkiye gelince, ister istemez İslamiyet çerçevesinin dışına taşmakta; özellikle Hıristiyanlıkla ilgili gözlemlerin ve tartışmaların önemi artmaktadır. Çünkü sosyalizmin anavatanı Avrupa'dır ve Avrupa'da egemen olan din Hıristiyanlık'tır. Sosyalizm ile din arasındaki ilişki, tarihsel olarak en çok sosyalizm ve Hıristiyanlık ilişkisi olarak somutlaşmıştır. Bununla birlikte, sosyalizm ile İslamiyet arasındaki ilişkilerin özgün ve önem taşıyan yönlerine de değinilecektir.

Sol Kavramı

İçinde yaşadığımız toplumun farklı dünyalardan oluşması, bazen belli bir kavramın ve onu ifade eden deyimlerin çok değişik anlamlarda kullanılması ve algılanması sonucunu da doğurabilmektedir. "Sol" ve "solculuk" kavramları böyledir.

"Sol"un siyaset bilimi alanında taşıdığı ve belli bir siyasal bilim kültürüne sahip olan toplum kesimlerince kabul edilen anlamının kökenleri, büyük Fransız devrimi yıllarına dayanır. 1789 Devrimi'nin ardından oluşan yasama organlarında, aynı siyasal eğilimi temsil edenler, bugün bizim parlamentomuzda da görüldüğü gibi toplantı salonunda belli sandalyelerde gruplaşarak oturmaktaydılar. Meclis Başkanına göre, Meclis'in solundaki sandalyelerde oturanlar, kralın devrilmesinden ve idam edilmesinden yana olanlardı. Bunlara Jacobin'ler denilmekteydi. Buna karşılık, daha tutucu bir çizgiyi temsil eden ve kral karşısında ılımlı davranma yanlısı olan Girondin'lerden meydana gelen karşıt grup ise sağda oturmaktaydı. Bunların dışında, arkada, fakat yerden daha yüksek sıralarda oturan ve bizim siyaset dilimizde "yaylacı" olarak ifade edilenlerin meydana getirdiği gruba da Motagnard denilmekteydi.

Siyaset diline sol ve sağ deyimleri böylece girdikten sonra, zamanla sol daha genel bir anlam kazandı; toplum yaşamında eşitlik ve adalet yönünde değişiklikler isteyenlere solcu ve bunların oluşturdukları siyasal çizgiye de sol denilmeye başladı. Dolayısıyla, toplumda bu tür değişikliklerin olmasına karşı çıkanlara, mevcut düzenin aynen korunmasından yana olanlara sağcı denilmekte ve bunların temsil ettiği siyasal eğilimler sağ olarak ifade edilmektedir. Bu demektir ki adalet, eşitlik, kardeşlik getirmek amacını gerçekleştirmek üzere ortaya çıkan peygamberler, bu tanıma göre, tereddütsüz solcudurlar.

Ne var ki bugün "solcu" denildiği vakit bazılarının tüyleri diken diken olur ve peygamberlerinin solcu sayılmasını hoş karşılamazlar. Bunun nedeni, sağ ve sol kavramlarının dinsel düşünce ve gelenek içinde bambaşka anlamlara gelmesidir.

Gerçekte, din açısından taşıdığı anlam ile başka bir açıdan taşıdığı anlam tamamen farklı olan başka kavramlar da vardır. Örneğin, yeşil renk böyledir. Yeşil renk, simgelere ve teşbihlere sıkça başvurulmuş olan Kuran dilinde, Cennet'i simgeleştirir. Çöl insanına Cennet'i anlatmak için gerçekten de en uygun renktir, yeşil. Çok az ve çok kıymetli olan suyun bulunduğu vaha yeşildir. Yeşil renk kutsaldır. Cenazeler yeşile sarılır, camilerdeki örtüler yeşildir, türbelerde yeşil renk egemendir...

Bütün bunlara karşın, hiçbir Müslüman trafikte yeşil renkle karşılaştığı vakit, kutsal bir yere geldiğini düşünmez. Çünkü bilir ki trafikte yeşilin farklı bir anlamı vardır; "geç" anlamına gelir. İslamiyetteki yeşil ile trafikteki yeşili birbirine karıştıran rastlanmaz. Oysa İslamiyetteki sol ile siyaset bilimindeki sol birbirine karıştırılır. Siyasal anlamda "solcuyum" diyen, İslami anlamda solcu sayılır. İslami anlamda sol ise çok olumsuz bir anlam taşır.

İslami anlamda sol kavramının kaynağı Kuran'dır. Kuran'da pek çok ayette doğrudan veya dolaylı olarak bir "amel defteri"nden söz edilir (eski çevirilerde bunun çoğulu olan "âmal defteri" deyimini kullanılmaktadır).² Amel defteri, insanın iyi, kötü yaptığı her şeyin Tanrısal bellekte en ince ayrıntılarına kadar kaydedilip korunduğunu anlatmak üzere kullanılan bir simgedir. İnsanların öldükten sonra günahları ve sevapları tartılırken bu "amel defteri"ne başvurulacağına inanılır. Değişik Kuran çevirilerinde, bu konuya ilişkin anlatımlar arasında bazı farklılıklar bulunmasına karşın, insanın sol tarafına kötülükle, sağ tarafına ise iyilikle ilgili bir anlam yüklendiği anlaşılmaktadır. Ancak burada gözden kaçırılan nokta, Kuran'da kullanılan sol ve sağ deyimlerinin, siyasal anlamdaki sağ ve solla hiçbir ilgisinin bulunmadığıdır. Aynen trafik yeşili ile Kâbe yeşilinin hiçbir ilgisinin bulunmaması gibi. Bu çok açık gerçeğe rağmen, bazı Kuran çevirilerinde, Kurani sola karşı bir metin olarak gösterme ve bu amaçla tahrifata varacak ölçüde zorlama ifadeler kullanma eğilimi açıkça hissedilmektedir.

Kuran'ın İzmirli İsmail Hakkı tarafından yapılmış olan çevirisinde Vakıa Sûresi'nin 1-9. ayetlerinde şu anlatım yer almaktadır: "Kıyamet hadisesi vaki olunca (...) İşte o gün siz üç sınıfa ayrılacaksınız, biri uğurlulardır. Uğurlular ne iyi halledir! Diğeri uğursuzlardır. Uğursuzlar ne kötü halledir! İleri gelenler de ileri gelenlerdir."³ İsmail Hakkı, ayrıca, dipnotlar koymuş, metinde yer alan "uğurlular"ın "defteri amalleri sağ ellerinden verilenler"; "uğursuzlar"ın ise "defteri amalleri sol ellerine verilenler" olduğuna dair açıklamada bulunmuştur.

Diyanet İşleri'nin çevirisinde aynı ayetlerden konumuzla ilgili olanlar, şöyle çevrilmiştir: "İyi işler işlediklerini belirtmek için, amel defterleri sağdan verilenler; ne mutlu o sağcılara! Kötülük işlediklerini belirtmek üzere, amel defterleri soldan verilenler; ne yazık o solculara!"⁴

İş burada da bitmemiş; 12 Mart öncesinde ve terörün tırmanışa geçmesinin uygun görüldüğü başka bazı dönemlerde, aynı ayetler cami duvarlarına asılmıştır. Üstelik, “O solcular ki helâk olacaklardır” gibi, solcu avına çok daha uygun çeviriler yeğlenmiştir.

“Din Halkın Afyonudur” Sözü

Marx ciltler dolusu kitaplar yazmıştır. Bu kitaplarda çok değişik ve önemli konuları incelemiş, çok şeyler söylemiştir. Ama hiçbirisi din için söylediği “halkın afyonudur” sözü kadar duyulmamıştır.

Marx’ın düşmanları, bu sözü kullanarak onu din düşmanı ilan ettiler. Sosyalizme karşı kullanılan hiçbir ideolojik silahın bu ölçüde etkili olduğu görülmemiştir. Bu silah, sosyalizme en fazla zararı, Marx’ın sözde dostlarının elindeyken vermiştir. Dine karşı mücadeleyi sosyalizm için mücadele olarak gören ve bunu programının başına yerleştiren bir anlayış, koskoca bir devletin resmi politikası haline gelince, zararın boyutları görülmemiş ölçüde büyümüş; bundan sosyalizm de büyük zarar görmüştür. Yaşanılan bunca deneyimden sonra, Marx’ın bu sözünün anlamının yeniden ve daha gerçekçi bir biçimde tartışılması gündeme gelmiş bulunuyor.

Çağımızın önde gelen düşünürlerinden, Müslüman ve Marksist Fransız filozofu Roger Garaudy’ye göre, “Marx tarafından, 19. yüzyıl ortalarında, Katolik dininin bu şekilde tenkidi tamamiyle yerindeydi.” Çünkü o dönemde Avrupa’da Kutsal İttifak egemendi. Katolik Kilisesi ile çeşitli Avrupa ülkelerinin hükümdarlarının aralarında kurulan bu ittifakın amacı, halk kitleleri üzerindeki baskı ve sömürüyü sürdürmek, halkın özgürlük ve sosyal adalet doğrultusundaki taleplerini acımasızca bastırmaktı. Halkın, hükümdarlara ve Kilise’ye boyun eğmesi için gerekli olan öğretiyi benimsetme görevini üstlenmiş olan Katolik dini de bu ittifakın elinde etkin bir ideolojik baskı aracına dönüştürülmüştü (Graudy, 1996a: 150).

Gerçekte, Hıristiyanlığın bu durumu 19. yüzyıla sınırlı değildi. Anlı şanlı Hıristiyan azizlerinin asırlardır öğretilmekte olan mesajlarından daha farklı bir sonuca varmak olanaksızdır. “Esir sahibine itaat etmekle Tanrı’ya itaat eder” diyen St. Jean’ın, “eşitsizlik ilahi bir kurumdur” diyen St. Thomas D’Aquin’in ve daha nicelerinin bu tür sözleri (Işıklı, 1995: 309) karşısında, akıl ve vicdan sahibi herhangi bir kimsenin bunları afyona benzetmesinden daha doğal ne olabilir?

Michael Löwy, Marx’ın bu sözünün yorumuna farklı bir unsur getirmektedir. Ona göre Marx’ın bu sözlerinde yansıyan bakış açısı, “dini (...) insani varlığın yabancılaşması olarak kavrayan Yeni-Hegelcilik tarafından belirlenmektedir.

Aslında Marx bu sözü yazdığı zaman henüz Feurbach'ın bir öğrencisidir, yani bir Yeni-Hegelcidir” (Löwy, 1996: 28). Dolayısıyla, Marx'ın bu sözleri Marksist değildir. Ancak gerek Garaudy, gerekse Löwy, Marx'ın bu sözlerinin, aynı zamanda, alışlagelenden farklı bir biçimde anlaşılmasının mümkün olduğunu da bilincindedirler.

Günümüz solunun saygın yayın organlarından bağımsız sosyalist eğilimli *Monthly Review* yayın kuruluna göre de Marx'ın (dolayısıyla Marksistlerin) dinin ölümcül düşmanı olduğuna dair kitle haberleşme araçları tarafından sürekli bir biçimde yaygınlaştırılmış olan imaj, elbette ki tümüyle yanlıştır. *Monthly Review*'e göre, Marx'ın din karşısındaki tavrını, dinsel kurumlar karşısındaki tavrından ayırmak gerekir. Marx'ın dine ilişkin tavrı anlayış ve sempati yüküdüdür. Bunun başlıca kanıtı da aslında, “din halkın afyonudur” sözünü içeren cümleleridir. Bunlar, bir bütün olarak ve dikkatle okunduklarında, tamamen farklı bir biçimde yorumlanabilirler (Monthly Review, 1984: 4). Söyledikleri şunlardır:

Dinsel acı, gerçek acının ifadesidir ve aynı zamanda gerçek acıya karşı bir başkaldırıdır. Din, ezilen yaratığın iniltisi, ruhsuz koşulların ruhu olduğu gibi, kalpsiz bir dünyanın kalbidir. Halkın afyonudur.

Halkın yanılsamalı mutluluğu olarak dini ortadan kaldırmak, onun gerçek mutluluğunu istemektir. Mevcut durumla ilgili yanılsamalarından vazgeçmesini istemek, yanılsamalara gereksinimi olan bir durumdan vazgeçmesini istemektir. Dolayısıyla, dinin eleştirisi, kalesi din olan bu gözyaşları vadisinin eleştirisinin ilk basamağıdır.⁵

Açıktır ki Marx, dini olumsuz bir şey olarak değil, baskı ve sefaletle karşı zorunlu bir tepki olarak görmektedir. *Monthly Review* yayıncıları, yukarıdaki cümlelerden anladıklarını şöyle özetlemektedirler: Marx'a göre “din, kabulü imkânsız koşulların ve değiştirilmesi gereken bir dünyanın varlığının göstergesidir.”

Dinler tarihinin incelenmesi göstermektedir ki -belki en ilkel olanlar hariç tutulursa- bütün dinlerin iki ayrı yönü vardır. Dinler, bir yandan, egemen sınıflara üstünlüklerini güçlendirmekte ve sürekli kılmakta yararlanacakları bir kurumsal yapı ve ideoloji sunmakta; diğer yandan, sömürülen ve ezilen sınıfların yorumlamalarının sonucunda, bir başkaldırı ve tepki unsuru haline gelebilmektedir.

Batı'da bu tür dinsel nitelikli halk hareketlerinin örnekleri olarak, 16. yüzyılda Almanya'da başgösteren köylü olayları ve 17. yüzyıl ortalarında İngiltere'de görülen radikal tarikatlar gösterilebilir (Monthly Review, 1984: 2).

Bizim tarihimizde bu tür dinsel nitelikli emekçi halk hareketlerinin sayısız

örnekleri vardır. Bugün birer seks rezaleti ve parasal sömürü yuvası haline dönüştürülmüş olan tarikatlarla en ufak bir ilgisi bulunmayan, yüzyıllar öncesinin tekkelerinde ve dergâhlarında evrensel kardeşlik, eşitlik ve toplumsal adalet yalnızca öğretilmiyor, fiilen yaşanıyordu. Bugün tarihin karanlıklarında kendilerini gün ışığına çıkaracak araştırmacılarını bekleyen bu oluşumların en çok bilineni, 15. yüzyıl başlarında cereyan eden Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedrettin hareketidir.

16. yüzyılda Almanya’da başgösteren köylü hareketleri, Hıristiyan ilahiyatçısı Thomas Munzer’in çağrısı üzerine başlamıştı. Munzer “Allahım senin ilahi adaletin için savaş!” seslenişiyile yola çıkmıştı. Marx ve Engels bu dinsel hareketi, “Avrupa’nın 19. yüzyıl ortalarına kadar tanık olduğu en devrimci program” olarak görmüşlerdir. Bu demektir ki Marx ve Engels, dinin bir devrimci protesto hareketinin özü olabileceğini kabul etmişlerdir. Dolayısıyla, dini, her anlamda, her zaman ve her yerde bir “afyon” olarak gördükleri iddiası yanlıştır (Graudy, 1996a: 150).

Günümüzde sözde dinsel duygularının gereği olarak, diri diri adam yakanlar veya şeyh diye birtakım düzenbazların peşine takılanlar veya haksızlıklar karşısında yurttaşlık görevlerini yerine getirmeyenler, elbette ki en hafif deyimiyle afyonlanmışlardır. Buna karşılık, Çanakkale’de şehitlik mertebesine erişeceklerine inandıkları için ölümden korkmayanları veya ölünce inandığı büyüklerinin yüzüne utanmadan bakabilmek için dürüst kalmaya ve iyilik yapmaya ayrı bir özen gösterenleri de “afyonlanmış” mı sayacağız!

Kuzey Vietnam’ın bağımsızlıkçı sosyalist lideri Ho Şi Minh, ‘Tanrı’dan ve ‘cennet’ten söz eden şiirler yazmıştır. Kimilerinin hâlâ kafalarında yaşattıkları sözde sosyalist düzende, ‘rejim aleyhtarı’ duygu ve düşünceler taşıdığı ve yaydığı için onun da cezalandırılması gerekir (Minh, 1968: 66).

Michael Löwy, Batı’da Moon Tarikatı gibi bazı oluşumların, finans tezgâhlarının aptallaştırıcı beyin yıkama faaliyeti ile fanatik antikomünizmin incelikli bir karışımından ibaret olduğuna dikkat çekmektedir. Ancak bunların karşısında, tamamen farklı nitelikte dinsel nitelikli emekçi halk hareketlerinin doğuşunun önemini vurgulamakta ve bunların açıklanmasının Marksist kuram çerçevesinde mümkün olamayacağı görüşünü şöyle yanıtlamaktadır: “Latin Amerika’da devrimci Hıristiyanlığın ve kurtuluş teolojisinin ortaya çıkışı, yeni bir tarihsel sayfa açmakta ve dinin yenileştirilmiş bir Marksist analizi olmaksızın yanıtlanamayacak yeni ve düşündürücü sorular ortaya getirmektedir.”

Latin Amerika’da başlamış bulunan, Hıristiyanlar ve Marksistler arasındaki ilişkiyi, iki ayrı kamp arasındaki bir diyalog olmanın çok ilerisinde, “mümin ve

mümin olmayan devrimciler arasındaki yeni bir kardeşlik” olarak nitelendiren Löwy, şunları eklemektedir (Löwy, 1996: 26-27): “Bütün bunlar, kuşkusuz, Marksist din kavrayışına, her şeyden önce onun 18. yüzyıl burjuva felsefesinin maddecilik ve antiklerikalizmiyle [din karşıtlığıyla] sınırlı, bayağılaştırılmış okuma tarzına bir meydan okumadır.”

Öte yandan, Marx’ın materyalizm anlayışının din karşıtlığı olarak anlaşılması da sorunun bir hayli basite indirgenmesinin sonucudur. Marx, *Kutsal Aile* kitabında kendi materyalizmini “tarihi materyalizm” olarak sınırlar. Marx’ın tarihi materyalizmi, Greklerin ve Descartes’in ruh-madde ikiliğine karşıdır. Marx’a göre, ruh ile beden, madde ile madde dışı, fikir mücadeleleri ile çıkar çatışmaları birbirlerinden ayrılmazlar (Löwy, 1996: 151). Engels’e göre, “Madde, düşüncenin bir ürünü değildir, ama düşüncenin kendisi maddenin en yüce ürününden başka bir şey değildir.”⁶

Marksizmin, dine ve dinsel inanca ilişkin görüşlerinin irdelenmesi ve bunlarla ilgili tartışmalar burada bitmeyebilir. Ancak bütün bunların ötesinde tartışmasız bazı gerçekler vardır. Bir bütün olarak ele alındığında, Marx, Avrupa entelektüel birikiminin bir zirvesi olarak hâlâ aşılabilmiş değildir. Ancak insana ait her adım gibi onun attığı adım da elbette ki eksiktir. Yeni adımlarla bütünlenecektir. Yeter ki yeni adımlar ileriye doğru atılmış olsun.

Sosyalizm ve Aile

Sosyalizmin dinin hemen ardından gelen ve en çok tartışılan yönü aileye bakışıdır. Bu tartışma da esas olarak dindar halk kesimlerini ilgilendiren bir açıdan tahrik edilmiştir.

Oysa Marx ve Engels, bu konuda çok açıktırlar. Birlikte kaleme aldıkları *Manifesto*’da, kalkmasını istedikleri kurumun, “burjuva ailesi” olduğunu özellikle belirlemişlerdir. Hemen ardından, burjuva ailesini sermaye ve özel kâr üzerine kurulu olarak tanımlarlar ve yaşadıkları dönemde Batı toplumlarında görülen, cinsel sömürünün ve fahişeliğin değişik türlerini şiddetle eleştirirler. Onların karşı oldukları asla aile değil; aile kurumunun kapitalist pazar ekonomisi kuralları üzerinde temellenmiş biçimidir.

Manifesto’da, ayrıca, karısını bir üretim aracı olarak gören burjuvanın, üretim araçlarının kamulaştırılacağını duyduğu vakit, bundan kadınların da kamulaştırılacağı sonucuna varmasının doğal olduğunu, alaylı bir dille vurgularlar. Oysa toplumda sosyalist üretim ilişkilerinin kurulmasıyla birlikte amaçlanan, her bakımdan özgürleşmiş erkek ve kadının serbest iradelerine dayalı bir aileden başka bir şey değildir.

Aile kurumunun kutsallığını zedeleyen asıl büyük tahribatın kaynağı, kapitalizmin her şeyi alışveriş metaı haline dönüştüren kanunlarıdır. 19. yüzyıl vahşi kapitalizmi, ailenin karşılıklı sevgiden oluşması gereken temellerini oymuştur. Onun yerine sahte bir birliktelik koymuştur. Sosyalistleri burjuva kapitalist düzeninin aile kurumu karşısında ayağa kaldıran da bu yüzden ortaya çıkan çürümedir.

Günümüzde içinde yaşadığımız toplum dâhil olmak üzere, tüm toplumlarda, en açık biçimine 'başlık' parası uygulamalarında tanık olduğumuz değişik yöntemlerle, kadının bir pazarlık konusu olması durumu sürdürülmektedir.

"Yeni Dünya Düzeni" ile birlikte, aile kurumuna ve cinsiyete ilişkin konulardaki yozlaşmanın boyutları anormal ölçülerde derinleşmiş bulunuyor. Küreselleşen dünyada, devletin her türlü demokratik ve sosyal amaçlı denetiminden kurtulan ve uluslararasılaşan sermaye, istihdam ve üretim gibi öncelikleri de bir tarafa bırakarak, yalnızca kâr amacı peşinde koşan azgın bir yaratığa dönüşmüştür. Tabiatıyla, bu durum, emekçilerin sorunlarını büsbütün ağırlaştırmaktadır. Geçen asırda, emeklerinden başka satacak şeyleri bulunmayan insanlar, 21. asrın eşğine geldiğimiz bir dönemde, hızla emeklerini dahi satamaz duruma düşmektedirler. Gazino (kumarhane) kapitalizminde onurlu bir iş bulma olanağından yoksun kalan insanlar, satacak tek varlıkları olan bedenlerini birer cinsel tatmin aracı olarak satma noktasına itilmektedirler.

Sanayileşmiş ülkeler, küreselleşme dönemiyle birlikte, artık kapılarını yabancı işçilere kapatmışlardır. Ancak bu ülkelere "kabare artisti" vs. adlarla Üçüncü Dünya'dan ve eski Doğu Bloku ülkelerinden çok ciddi boyutlarda, değişik milliyetlerde ve renklerde bir fahişe akını başlamıştır. Bu tablo, Batılı zenginler için Uzakdoğu ülkelerine düzenlenen çocuk seksi turlarıyla büsbütün karanlıklaşmaktadır.

"Nataşa" olgusu, bu gidişin bizim ülkemize yansıyan bir parçasıdır. Bu olgunun faturasının da gene sosyalizme çıkarıldığını görmekteyiz. Oysa olay, eski rejimin bütün çarpıklıklarına karşın balerin, doktor, eczacı yaptığı genç kızların, "perestroyka"dan sonra ülkemize ve gidebildikleri bazı Batı ülkelerine akın etmek zorunda kalmalarından ibarettir. Elbette ki ortada dehşet verici bir ahlaksızlık vardır. Ancak genellikle, ahlaksızlığın öbür tarafını, yani çarşafa veya türbana sokarak evine hapsettiği karısının ve çocuklarının ekme parasını "Nataşa"lara dağıtanların tarafını görmemek eğilimindeyizdir. Bunlar, "erkek egemen" toplumda övünç kaynağı olan durumlardır.

Bu özelliğimiz, hızla büyüyen başka bazı yaraları görmemizi de güçleştiriyor. Erkek egemen toplumda, fahişelik de erkek egemenliğine girmektedir. Hemen

her akşam televizyon ekranlarında izlediğimiz, büyük şehirlerin sokaklarında polisle kovalamaca oynarken görüntülenen kadın giysili delikanlıların durumu, telekız vs. gibi öbür cinse ait dramatik sorunları unutturacak boyutlara varmış görünüyor.

“Postmodern enteller”e sorarsanız, bütün bunlar seks özgürlüğünün ve “cinsel tercihini özgürce belirleme” hakkının sonuçları olarak çağdaşlaşma belirtileridir. Bütün bunların gerisindeki işsizlik sorununu ve başka pek çok ülkeyi gerilerde bırakacak ölçüde derinleşmiş bulunan, gelir dağılımındaki adaletsizliği gizlemenin bir yolu da budur. Şapka hikâyeleri anlatarak, sosyalizmi, aileye düşman ve ahlaksızlıkla özdeşmiş gibi gösteren propagandaların güdümünde vardığımız sonuç işte budur.

İslamın Sosyoekonomik Düzeni

İslamiyet, bir sosyoekonomik modelden ibaret değildir. İnsan, dünya, evren ve evrenler ile ilgili tüm ilişkileri kapsayan bir inanç sistemidir. Ancak bu inanç sistemi, belli bir sosyoekonomik düzen anlayışını ve oluşumunu zorunlu kılar.

İslamiyet doğduğu zaman, Batı kültürünün ve toplumsal gelişiminin bir ürünü olan kapitalizm ve sosyalizm kavramları, ne olgu olarak, dolayısıyla ne de deyim olarak ortaya çıkmıştı. Ancak İslamiyetin öngördüğü kurumlar, ilişkiler ve ilkeler vardır. Bunları inceleyerek İslamın sosyoekonomik düzen anlayışını belirlemeye çalışabiliriz.

İslamiyetin mülkiyet anlayışı, egemenlik anlayışından ayrılmaz; onu bütünler. İslami bakış açısı, iktidar ve mülkiyet arasında koşutluk kuran, çağdaş anlayışlarla dikkate değer bir uyum içindedir. Bakara Sûresi'nin 284. ayetinde “Göklerde ve yerde olanlar Allah'ındır” denilmektedir. Aynı ilke, Necm Sûresi'nin 31-32. ayetlerinde ve başka pek çok ayette tekrarlanmıştır. Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olduğunu iddia eden hükümdarlar, bu ilkeyi, tüm ülke zenginliklerine el koyarak har vurup harman savurmalarına meşruiyet kazandıracak yönde yorumlamışlardır. Günümüzde Suudi Arabistan'ı emperyalist sömürüye teslim etmenin karşılığı olarak, bu sömürüden aldıkları payla günlerini gün eden emirlerin yaptıkları da budur.

Ancak İslamı Suudi Arabistan'daki despotlar gibi anlamak zorunda değiliz. Bizim tarihimizde İslamı tamamen başka türlü yorumlayanlar olmuştur. Bu başka türlü yorum, görmüş olduğumuz üzere, “Egemenlik Allah'ındır” ilkesinin kaçınılmaz gereğinin demokrasi olduğu sonucuna varan anlayışla aynı paraleldir.

Tanrı'ya ait olan bir şey kimsenin olamaz; ancak herkesin olabilir. Bu yoruma

göre, “Mülkiyet Allah’ındır” ilkesinin kaçınılmaz sonucu toplumsal mülkiyettir. Toplumsal mülkiyet, üretim araçlarının, toplumun tümünün mülkiyeti ve denetimi altında olması demektir.

Başka bazı dinlerde olduğu gibi, İslamiyette de toplumsal mülkiyeti esas alan akımlar ortaya çıkmıştır ve bizim tarihimizde bunların sayısız örnekleri bulunmaktadır. Bir kaynağa göre, bu akımların en çok bilinenlerinden birisi olan, Şeyh Bedrettin hareketinin önde gelen müritlerinden Börklüce Mustafa ile Torlak Kemal felsefelerinin özünü şöyle açıklamışlardır (Şeyh Bedrettin, 1979: 43-44):

Allah dünyayı yaratmış, insanlara sunmuştur. Tarım ürünleri ve servet, kamunun ortak hakkıdır. İnsanlar eşittirler. Birinin sonsuz servet biriktirmesine karşın, öbürlerinin ekmekten bile yoksun kalmaları, tanrısal adalete aykırıdır. Tanrısal amaç, böyle bir haksızlığı kabul etmez. Nikâhlı kadınlardan başka her şey, insanların ortak kullanacakları biçimde yaratılmıştır. Tanrının yasaları insanların akılları ölçüsünde anlaşılır. Bir bölüm insanların inançları, bir bölümün inançlarına aykırı düşüyor diye, egemen olanların, öbürlerine baskı yapmaları tanrısal yasaya aykırıdır. Herkes Tanrı kuludur. Aralarında var olması gereken, eşitlik ve kardeşliktir. Meslek ve inanç özgürce seçilir.

Kuşkusuz, İslamiyetin sayısız yorumları yapılmıştır. Ancak hangi yorumdan hareket edilirse edilsin, mülkiyetin Tanrı’ya ait olduğuna dair bir inançla üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti bağdaştırma olanağı bulunamaz. Bu yüzdendir ki geçmişteki Müslüman toplumların başlıcalarında toprak üzerinde özel mülkiyet hakkı tanınmamıştır.

İslami kaynakları izleyerek ulaşılabilecek aynı ölçüde kesin bir sonuç da İslamın öngördüğü devletin, “bırakınız yapsınlar” liberal devletle hiçbir ilgisinin bulunmadığıdır. Atatürk’ün naklettiği bir olay, İslamın devlet anlayışını şöyle özetler (Atatürk, 1960: 1244): “Ömer bir gün ağlarken sebebi soruldu: “ ‘Nasıl ağlamayayım ki, Fırat kenarında bir oğlak zayı olsa korkarım ki benden sorulur’ diye yanıt verdi.”

Böyle bir devlet anlayışı, hemen her yıl yüzlerce konuşunun “Şeytan taşlama” ayinleri sırasında ölmesi karşısında “Tanrı’nın takdiri” diyip işin içinden sıyrılan, Kral Fahd’ın devlet anlayışıyla elbette ki bağdaşmaz. Birisi, bir oğlağın hesabının, hiç kimse sormasa bile, Tanrı tarafından sorulacağından korkuyor; öbürüsü, Tanrı’yu bir günah keçisi gibi göstermeye kalkışıyor. Böyle bir devlet anlayışı, elbette ki orman kanunlarının egemen olduğu bir ortamda, herkesin kendi başının çaresine bakmasını esas alan liberal kapitalist devlet anlayışıyla da bağdaşmaz.

Bu anlayış, daha sonraki dönemlerde görülen bozulma ve yozlaşmalara rağmen, kısmen de olsa, gerçekleşebileceği ortamlara kavuşabilmiştir. Amasya’da Torumtay Türbesi’nin taş duvarına kazılmış olan 1278 tarihli (hicri 677) kitâbe, bunun örneklerinden birine tanıklık etmektedir. Batı toplumlarının asırlar sonra vardığı iktisaden zayıf durumdakileri korumak sorumluluğunu taşıyan sosyal devlet anlayışı, bu kitâbede şu cümlelerde yansımalarını bulmuştur: “Büyük iktidar sahibi, büyük sultan, dünya ve din için yardımcı olan, fethin babası, Keyhusrev’in oğlu Kılıçarslan, Allah ve sultan ihtiyaç sahipleri ve zayıf kimseler için bâki kılsın.”

İslamiyetin sosyoekonomik düzen anlayışında önemli bir yeri olan unsurlardan birisi de faizdir. Faiz, Kuran’da defalarca günah sayılmış ve şiddetle yasaklanmıştır.⁷ Oysa kapitalist düzende faizi ortadan kaldırmak olanağı yoktur. Ayrıca faiz, kapitalist düzendeki sömürü ve haksız kazanç türlerinden yalnızca bir tanesidir. Üstelik faiz, sebep değil, sonuçtur. Kapitalizmi doğuran faiz değildir; faizi doğuran kapitalizmdir. Hem kapitalizmle göbek bağı olan hem de Müslüman görünmekte çıkarları olanlar, bu çelişkiyi “hülle” ve “takiyye” yöntemleriyle aşmış gibi görünmeye çalışırlar. Gerçekte, faiz uygulamalarını, “kâr payı” vs. isimlerle sürdürmektedirler.

“Adil düzen”de, faizin yerini, “atom bombasıyla yıkılması mümkün olmayan (...) faizci kapitalist sistemle insanlığı sömüren emperyalizm ve siyonizmi” yıkabilecek olan, “Selem Senedi”nin alacağı anlatılmaktadır (Erbakan, 1991: 41). “Selem Senedi” denilen de faizden başka bir şey değildir (Işıklı, 1996: 183).

Garaudy’nin belirlemelerine göre Kuran, kapitalist toplumsal modele özgü insan tipinin en temel özelliklerini, şu ifadelerle kesin bir biçimde “lânetler”: “mal toplayıp onu sayanı” (Hümeze: 2), “cimri olup da, kendi kendini yeterli göreni” (Leyl: 8), “toplayıp da onu saklayanı” (Mearic: 18), “malı taparcasına sevenleri” (Hicr: 20).

Bu özelliklerden herhangi birine sahip olmayan bir insanın kapitalist sistem içinde ve bu sistemin ölçülerine göre başarılı olması mümkün değildir. Bu özelliklere sahip olmayan bir insanın, kapitalist sistem içindeki rekabet yarışında yeri yoktur.

“Kur’an-ı Kerim, faizi yasaklamakla yetinmiyordu. İslamın yayılışının ilk yıllarında askeri zafer, toprakların zaptedilmesine değil, fakat sadece cizye alınmasına hak tanıyordu. İşte ilk İslam idealinin bozulmasıyla ki, çiftçilerin emeğini sömüren gayri mukim malikler sistemi kurulmuş oldu” (Graudy, 1996b: 64-65). Kuşkusuz, İslamın çizdiği insan tipinin, iyiliği, hiçbir şey yapmadan, kötülüğe

karşı savaşımadan, hiçbir sorumluluk üstlenmeden, bir köşede miskin miskin oturmakta arayan bir yaratıkla da ilgisi yoktur. Kuran'a göre "inanıp yararlı iş işleyenler, işte onlar da yaratıkların en iyileridirler."⁸

Ancak bir adım daha atarak belirleyelim ki faizi ve emek dışı geliri reddeden İslam, bu noktada da durmamış; nihai bir durum olarak, iyilik için çalışmanın da maddi bir karşılık gözetilerek yapılmasına karşı çıkmıştır. Bakara Sûresi'nin 112. ayetinde bu konuda söylenen şudur: "İyilik yaparak kendini Allah'a veren kimsenin ecri Rabb'inin katındadır. Onlara korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir."

Tasavvuf yazını, bir uçtan bir uça böyle bir insanın peşindedir. "Fenâfillah", yani Tanrı yolunda kendinden geçme de bu demektir. Yunus Emre de "başında akli olan ücretle amel etmez" derken bu mesajı somutlaştırmıştır.

Ancak bunun anlamı, günümüzdeki bazı "liberal Müslüman" toplumbilimcilerin yorumladıkları gibi patron için bedava çalışmak veya patronun münasip gördüğü ücretle çalışmak da değildir. Öyle olsaydı Kuran'ın da, Muhammet'in de, Yunus'un da sosyal adaletsizlik karşısında tek bir söz söylememiş olmaları gerekirdi.

Oysa Kuran, sosyal adaletle bağdaşmayan durumların şiddetle karşısındadır. Tevbe Sûresi'nin 34. ayeti, "Hahamlar ve râhiplerin çoğu, insanların mallarını haksızlıkla yerler. Allah yolundan alıkoymalar. Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda sarf etmeyenlere en yakıcı bir azâbı müjdele" der.

"Bana kul hakkı ile gelme" diyen veya "Komşusu aç iken tok yatan bizden değildir" diyen Hz. Muhammet'in ve aşağıdaki dizelerin yazarı Yunus'un sosyal adalete tanıdıkları önem tartışılmaz:

Gitti beyler mürveti, binmişler birer atı,
Yediği yoksul eti, içtiği kan olmuştur.

İslamın sosyal adaleti sağlamak için bulduğu çözümde temel bir unsur oluşturan zekât, hülle ve takiyeler sonucunda günümüzde komik bir gösteriye dönüştürülmüştür. Oysa zekât tam anlamıyla uygulandığı takdirde özel mülkiyeti tümüyle ortadan kaldıracak bir vergi sistemidir.

Zekât, yani gelir üzerinden değil, servet üzerinden ve serveti 'temizlemek' amacıyla alınan vergi, her türlü istifi/üst üste yığılma engeller. İlk dönemlerin hukuku, bu konuda yalnızca iş aletlerini (bugün üretim araçları dediğimiz şeyleri) zekât dışı bırakır ve zekât oranını % 2,5 olarak belirler. Bu kural uygulandığında, kırk sene içinde (bir nesilde) özel bir 'mülkiyet' tamamıyla ortadan kalkar ve (zekâtla oluşturulan fon, toplumdaki ihtiyaç sahiplerine ve

çaresizlerin yardımına ayrılmış olduğu için) bu mülkiyet bütünüyle topluma döner. O halde hiç kimse sadece âilesinin mirasıyla geçinerek aylak bir hayat süremez. (Graudy, 1996a: 133)

Bütün bunlardan sonra İslamın ve İslami tasavvufun öngörülerini çerçevesinde özellikleri belirlenen, “ücretle amel” etmeyen insana, bugünün dünyasında yer olmadığını görmek zorundayız. Böyle bir insan, günümüz koşullarında dinazor bile olamaz. Ya dünyadan elini eteğini çekecek bir çilehaneye kapanacaktır (artık bunun bile maddi ekonomik koşulları kalmamıştır) ya da varlığının tüm yönleriyle yaşayabilmesini mümkün kılacak günler için çalışacaktır.

O günler, Marx’ın sözünü ettiği ileri bir aşamada, “herkese çalışmasına göre” değil, “herkese ihtiyacına göre” ilkesinin egemen olacağı günlere benzemektedir. Ancak bu ileri aşamanın bir dizi önkoşulu vardır ve bunlar şöyle sıralanmıştır:

... bireyin işbölümüne köleleştirici bağımlılığının kalkması, ve böylece düşünsel emek ve bedensel emek arasındaki karşıtlığın silinmesi; çalışmanın yalnızca bir yaşam aracı değil, yaşamın başlıca ereği haline gelmesi; bireyin her bakımdan gelişmesiyle birlikte üretici güçlerin büyümesi ve ortak zenginlikte bolluğa erişilmesi... Marx ve Engels, 1969: 160)

Marx, ayrıca, demektedir ki toplumsal mücadeleyi yürütenler “Muhafazakârların parolası olan *adil bir işgünü karşılığında adil bir ücret yerine*, bayraklarına şu devrimci ilkeyi yazmalıdırlar: *ücretliliğin kaldırılması*.” Bu sözleriyle, aynı hedefe çok daha açık bir biçimde işaret etmiştir (Marx, 1966: 73).

İslamcı düşünür olarak tanıtılanlardan bazıları, İslamın kapitalizm ile bağdaştırılmasının olanaksız olduğu gerçeğini görmekte ve fakat, İslamın sosyoekonomik anlayışının kaçınılmaz olarak varacağı sonucun sosyalizm olduğunu görmeyen çılgınlığı içinde, çareyi masa başında birtakım uydurma modeller icat etmekte aramaktadırlar. Onların bu çabaları, her türlü nesnel tarihsel gerçeklikten soyutlanmış birtakım hayali düzen arayışları peşinde ömürlerini tüketmiş olan, geçen asırların ütopyacı sosyalistlerini anımsatmaktadır.

Ancak sosyalizmin bir kuram olarak henüz ortaya atılmamış olduğu bir dönemde yaşamış olan geçmişin ütopyacı sosyalistleri, genellikle, çabalarında samimi idiler ve adalet ve iyilikseverlik duygularıyla yola çıkmışlardı. Oysa yaşanan bunca tarihsel deneyimden sonra, sınıf çelişkileriyle ikiye bölünmüş bir dünyada kapitalizm karşısında ısrarla sosyalizmden başka bir yol arayışı içinde olanların tutumunda başka bazı nedenlerin bulunması gerekir.

Kanımca, bunun başlıca idelojik nedenlerinden biri, sosyalizmin kaçınılmaz olarak dinsizlik ve Tanrısızlık getireceği yolunda yaygınlaştırılmış olan korkudur. Bu korkunun aşılabilmesi, bir yandan din sorununun yalın bir mantık ve kararname sorunu olarak ele alınmamasına bağlıdır. Antoin de St. Exupery'nin dediği gibi, "kalbin öyle sebepleri vardır ki akıl bunları bilemez." Böyle bir olguyla karşı karşıya bulunduğumuzu bilmemiz gerekir. Sosyalistler, sosyalizmi din karşıtlığıyla karıştırma yanlışlığından kurtulmalıdırlar. Ayrıca, dindarlığın kaçınılmaz olarak egemen güçlerin emrinde olma anlamına gelmediğini görmelidirler. Sömürenler safında yığınla ateist vardır. Buna karşılık, sosyalizmin temel dayanağını oluşturan emekçi kitlelerin tamamına yakını dindardır ve dindar sosyalistlerin bulunması bir istisna veya yanlışlık sonucu değildir.

Öte yandan, kendilerini dindar olarak görenler de ateistliğin anlamını kavramak zorundadırlar. Her şeyden önce, herkes kesinlikle ve içtenlikle kabul etmelidir ki kimsenin kimseye inançlarını zorla ve baskıyla kabul ettirme hakkı yoktur; ayrıca, böyle bir şey mümkün de değildir.

Kimilerine göre, ateistlik ahlaksızlıkla eşanlamlıdır. Oysa bizim ülkemizde ve başka ülkelerde o kadar çok ateist sosyalist vardır ki bunların pek çoğu, kendilerini Müslüman olarak gören pek çok kimseden çok daha merhametli, dürüst, haksever, her anlamda ahlaklı ve toplumsal görev ve sorumlulukları bakımından çok daha fazla duyarlılık ve sorumluluk sahibi insanlardır. Müslümanlar, Müslümanlıklarını tüm yönleriyle yaşayabilmek için sömürünün her türlüüne karşı çıkmak ve bu karşı çıkışlarında başarılı olabilmek için kendileriyle aynı hakseverlik duygularını paylaşan herkesle el ele tutuşmak zorunda olduklarını görmelidirler. Kısacası, her iki taraf da değerlendirmelerini, takım tutar gibi formaya göre değil, öze ve ortaya konulan eyleme göre yapmayı başarırca sorun kendiliğinden çözülmüş olacaktır.

Günümüzde sosyalizm karşısında bir "İslami üçüncü yol" bulmak iddiasıyla ortaya çıkanların bazılarının gerçek amacı ise, sosyalizmin doğal tabanı olan kitlelerin politik gücünü, birtakım çıkmazlara sürükleyerek tüketmekten ve böylece kapitalizmin değirmenine su taşımaktan başka bir şey değildir. Önemli bir yönüyle bu tür bir çabanın ürünü olan "Adil Düzen" in sonuçlarının nereye vardığını, Refahyol döneminde yaşayarak görmüş bulunuyoruz. "Adil Düzen", Sevr'den ve kapitülasyonlardan sonra, uluslararası sermayenin emellerine en uygun düşen bir program ve uygulamanın payandası olmuştur. Esasen, Sevr ve kapitülasyonlar, geniş ölçüde bu sayede kapımızı yeniden çalma ve aralama fırsatını ele geçirmiştir.

Sosyalizm ve Din Diyalogunda Darwin

Yeni liberal akımın iktidara geçtiği ülkelerde Darwin'in aforoz edilmesi neredeyse kural haline almıştır. Bu yapılırken dinin de çok etkili bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Darwin dinsel inançlarla çelişen görüşler ileri sürdüğü savlanarak saldırılara uğramaktadır.

Amerika'da Darwin'i ders kitaplarından çıkartma girişimini başlatmak, Reagan'ın, iktidarı döneminde yaptığı ilk işlerden biri olmuştur. Bizde ise Darwin düşmanlığı Özal iktidarı döneminde gündeme gelmiştir. Özal'ın Milli Eğitim Bakanı Vehbi Dinçerler, okullara kendi yazısını da içeren bir rapor göndererek, Darwin'in "evrim kuramı"na karşı çıkmış ve ders kitaplarında "bir kanun gibi yer verilmemesini" istemiştir. Dinçerler, raporda yer alan yazısında, "Evrimsel teorisi, ilim ile dini görüşlerin çatışması fikrini ima edici sonuçlar doğurmuştur" (Nebiler, 1994) görüşünü ileri sürmüştür.

Oysa Darwin ile dinin karşı karşıya gelmesi zoraki ve yapay bir durumdur. Adem ile Havva'nın gerçekliğine inanan bir insanın, aynı zamanda, "türlerin evrimi"ne de inanmasına engel olan nedir? Adem ile Havva niçin evrim sonucunda oluşan ilk çift insan halinde ete kemiğe bürünerek yeryüzünde varlık kazanmış olmasın? Gerçekte, böyle inanmaya engel olan din değildir. Nitekim, İslam düşünürlerinin en saygınları arasında, Darwin'in bulgularıyla çok benzeşen görüşler ortaya koymuş olanlar bulunmaktadır.

Darwin'den altı asır önce Mevlânâ, *Mesnevi*'nin IV. cildinde "İnsanın Konakları" bahsinde, bu sorunu şöyle irdeliyor (Gölpınarlı, 1954: 60): "Önce cansızlar ülkesine gelmiş, cansızlıktan da bitkiler âlemine dönmüştür insan ... Bildiği yaratıcı, tekrar onu hayvanlıktan insanlığa çeker çevirir. Böylece iklimden iklime gide gide, nihâyet insan âleminde akıllı, bilgili ve yüce bir hal alır."

Nakşibendiliği "evliyanın seçkinlerinin seçtiği yol" olarak tanımlayan Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın (1703-1780) bu konudaki görüşleri de Darwin'le uyuşmakta, dolayısıyla bazı postmodern Nakşibendilerin tutumuyla çelişmektedir. İbrahim Hakkı, *Türlerin Kökeni*'nden 103 yıl önce yazdığı kitabında şunları söylüyor (1983: 49-50): "Böylece önce madenler, sonra bitkiler, daha sonra hayvanlar meydana gelmiştir. Hayvan kemalini bulduğunda insan zahir olmuştur. Hayvanlar ile insanlar arasında geçit olanların en açığı maymundur ... Zamanın devrinin ikmal ve cihan eczasının özü, insanın var olmasıdır."

Bunlara İbn Haldun'u da (1332-1406) eklemek gerekir. "İbn Haldun klâsik görüşlere uyararak varlıkları madde, bitki, hayvan, insan ve melek diye sınıflandırıyor. İnsanın üstüne meleği koyuyor. Ona göre bu cinslerin içinde bir

çok neveler vardır. Mesela cansız maddenin en üst nevi bitkilerin en aşağıdaki nevine çok yakındır. Bunlar birbirine dönüşebilir". (Uludağ, 1977: 42)

Başlangıçta, Darwin'i doğa bilimlerindeki yerinden alıp sosyal bilimler alanına taşıyanlar, liberal düşünürler olmuşlardır.

Türlerin kökeni, içinde taşıdığı mesaja çok ihtiyaç duyulan bir zamanda ortaya çıktı. Ekonomi ve siyasette 'laissez faire' [bırakınız yapsınlar] ve 'kendini kurtar' teorilerinin oluşturduğu, radikal ve kiliseye karşıt kanat tarafından benimsendi. Darwin'in yapıtı, kapitalist dünyada yer alan her şeyin, insanın insan tarafından sömürülmesinin, üstün olmayan halkların üstün halklar tarafından baskı altına alınmasının haklı gösterilmesini mümkün kıldı. Savaşlar bile, tabiatın 'büyük balık küçük balığı yutar' kuralı ile kıyaslanarak mazur gösterilecekti. Sınıfların ya da ırkların egemenliklerini kurarken ortaya attıkları, kendilerinin seçilmiş kimseler ya da 'Tanrı'nın Çocukları' oldukları şeklindeki eski kılıflar, eski geçerliliklerini yitirmişlerdi ve bilimsel bir dünyada bu egemenliklerinin devamının haklı gösterilmesi için, yeni kılıflara gerek vardı. Darwin'in kendisinin isteyeceği en son şeydi, ama Darwinizm işte bunu sağladı. (Bernal, 1976: 437-438)

Dolayısıyla, insanları vahşi yaratıklar konumuna indirgeyen Darwin'in kuramı değildir; Darwin'in hayvanlar dünyasında gözlemlediği ilişkilerin benzerini insanların dünyasına taşımış olan liberal kuramdır. "Darwin, serbest rekabetin, varolma savaşımının, iktisatçıların en yüce tarihsel başarı diye kutladıkları savaşımın, hayvanlar dünyasının normal durumu olduğunu tanıtlarken, insanlar konusunda, özellikle kendi yurttaşları konusunda ne acıklı bir yergi yazdığını bilmiyordu" (Marx ve Engels, 1995: 157).

Buna karşılık, Marksizm, Darwinizmin toplumbilimsel yorumunda son derece ihtiyatlıdır. Engels'e göre, organik dünyada, yalnızca karşılıklı yaşam kavgasının bulunduğunu söylemek, yalnızca işbirliği bulunduğunu söylemek kadar tek yönlü ve dar açılı bir değerlendirmedir: "Doğada cansız veya canlı varlıkların karşılıklı etkileşiminde uyum ile düşmanlık, işbirliği ve dayanışma ile karşılıklı mücadele aynı zamanda mevcuttur" (Engels, 1965: 301)

Liberalizm, başlangıç dönemlerinde Darvinci kuramdan güç bulmuş, bu sayede kendisine bilimsel bir kılıf sağlamış olmasına karşın, bugün yeni liberalizmin Darwin'i baş düşmanlarından biri olarak görmesi, Darwinizmin zamanla önem kazanmış bulunan bir başka yönüyle ilgilidir. Darwin, türlerin evrimi yasası uyarınca, ilkel yaratıklardan insana kadar uzanan bir gelişmeyi ortaya koymakla kalmamıştır; bunu yaparken aynı zamanda insanın ve insanlar arası ilişkilerin giderek bugünkünden çok daha ileri bir düzeye ulaşacağına da habercisi

olmuştur.

Engels de mevcut toplumsal yapıda, hayvanlar dünyasının tezahürlerinin üstüne henüz çıkılamamış bulunulduğuna işaret etmekle birlikte, “bizim için ekonomik kanunlar, doğanın ebedi kanunları değil, belli bir tarihsel aşamaya tekabül eden kanunlardır; doğarlar kaybolurlar” demektedir (Engels, 1965: 171).

Evrim yasasının varlığı ve sonucu, yeni ekonomik ilişkilerle birlikte yeni insanın doğması demektir. Dolayısıyla var olan ilişkilerin ve var olan egemenliklerin er geç son bulması demektir. Günümüzün yeni liberallerini çıldırtan da işte budur. Fukuyama’nın “Tarihin Sonu” tezine dört elle sarılmaları da bu yüzdendir. Yeryüzünün egemenleri, insanlığın gelişiminin son bulduğuna ve tarihin sonunun geldiğine dair bir inancı yaygınlaştırarak, var olan toplumsal ilişkileri ve bu ilişkilere borçlu oldukları egemenliklerini sonsuza dek sürdürebileceklerini ummaktadırlar.

Kapitalizmin Dini

Genellikle, dinsiz ve Tanrısız olduğu için suçlanan, sosyalizm olmuştur. Oysa Marx, kapitalist toplumda tarihin motorunun ekonomi olduğunu belirlemiştir. Bu görüşten yola çıkan Garaudy’ye göre (1996a: 151), “Kapitalist toplum materyalisttir ve Allahsızdır ... kapitalist toplumda, idealist bir yalanla saklanmış, fiilen var olan gerçek bir materyalizm hüküm sürmektedir.”

Kapitalizmin, doğduğu her toplumda, ya var olan dini kendine göre çarpıttığı veya kendisinin bir din kimliği kazandığı görülür. İngiltere’de kapitalizmin ilk defa doğuşuyla birlikte, Hıristiyanlığın Püritanist yorumu yaygın bir kabul görmeye başlamıştır. Bu tür bir yorum, bireyci dünya görüşüne ve kapitalist toplumsal ilişkilere haklılık kazandırmak bakımından bir hayli etkili olmuştur.

Püritanist inanca göre, yoksulluk bazı insanların günahlarının cezası olarak “Tanrı” tarafından verilmiş bir cezaydı. Zenginlik ise işlediği suçlardan ötürü “Tanrı”nın sevdiği kullarına verdiği bir ödüldü. Gene de bazı insanlar iyi ve çalışkan olmalarına karşın yoksul düşmüşlerse, bunun da yadırganacak bir yanı olmamalıydı; çünkü bu gibiler, ödülleri öbür dünyada fazlasıyla alacaklardı. Özal da “Tanrı zenginleri sever” dediği vakit buna benzer bir inancı dile getirmiştir.

Gerçekte, böyle bir dünya görüşünü ne Hıristiyanlıkla ne de Müslümanlıkla bağdaştırmak olanağı vardır. Her iki dinin ortak bakış açısına göre, zenginlik, öncelikle bireye sorumluluklar yükleyen bir durumdur. İncil, bu konuda çok kesindir, der ki: “Zenginlerin Allah’ın melekûtuna girmesi, bir devenin iğne

deliğinden girmesinden daha zordur.”⁹

Kuran, Ebû Lehep hakkında, çok varlıklı bir kişi olmasına karşın, Hz. Peygamber’e “hay kuruyası” dediği için¹⁰ en ağır lanetleri yağdırır: “Ebû Lehep’in elleri kurusun; kurudu da! Malı ve kazandığı kendisine fayda vermedi. Alevli ateşe yaslanacaktır. Karısı da boynunda bir ip olduğu halde ona odun taşıyacaktır.”¹¹ Gerek İncil’de, gerekse Kuran’da ortaya konulan bu anlayıştan, “Tanrı zenginleri sever” sonucu elbette ki çıkmaz. Herhalde Özal, o sözü başka bir kitaptan aktarmıştır.

Kapitalizm, bir yandan da kendine özgü bir Tanrı oluşturmaktan geri kalmamıştır. Bu, Adam Smith’in (1723-1790) ünlü “görünmeyen eli”dir. Smith, bunu şöyle ifade eder (1976): “Birey, kendi çıkarını gözetirken toplumun çıkarını sağlar. Doğrudan doğruya toplumun çıkarını sağlamaya yönelse, bu kadar başarıyla gerçekleştiremez.” Görünmeyen elin, adeta Tanrı gibi, fani insanoğullarının denetiminin dışında olduğu kabul edilir.

Yeni liberalizmin peygamberi olan Milton Friedman, ikinci bir “görünmeyen el”in varlığına işaret etmiştir. Bunun görevi de kamu yararına gerçekleştirilen girişimleri özel çıkara kanalize eden bir eldir. Friedman bu eli şöyle anlatır (Friedman ve Friedman, 1980: 292): “Politikada, Adam Smith’in görünmeyen eli ile karşıt doğrultuda işleyen bir görünmeyen el daha vardır. Yalnızca genel çıkarı sağlamak için çaba gösteren bireyler, sağlamak niyetinde olmadıkları bir özel çıkarı sağlamaya yönlendirilirler.” Görülüyor ki eski ve yeni liberalizmin Tanrıları, insanın bencillikten başka bir özelliğine ekonomik yaşamda başarı şansı tanımamaktadırlar.

Küreselleşme olgusu, kapitalizmin yeni liberal dininin kurumsallaşması bakımından da yeni bir aşama oluşturmuştur. Yeni bir imparatorluk çağı başlamış bulunuyor. Tepesinde Dünya Bankası’nın yer aldığı bu küresel imparatorluğun, IMF gibi bir ticaret bakanlığı ve ILO gibi bir çalışma bakanlığı vardır. Tanrısı “görünmeyen eller”den oluşan liberal kapitalist din bu imparatorluk bünyesindeki yerini almıştır.

“Dünya Bankası İmparatorluğu”nun geçmişin imparatorluklarını anımsatan sayısız yönleri bulunmaktadır. Bu imparatorluk da dünya uluslarına egemenliğini kabul ettirmek ve bağımsız devletleri egemenliği altına alabilmek için çok değişik yöntemlerden yararlanmakta; emellerini dayatabilmek için, Latin Amerika modelinde görüldüğü üzere, ülkelerin kendi içlerinden devşirilmiş orduları da kullanabilmektedir.

Geçmişin imparatorluklarında, ne türde olursa olsun belli bir göksel ve uhrevi

inanca ve bu inancı temsil eden teokratik yapının doruğunda yer alan etkin bir ruhban sınıfına önemli bir yer tanınmaktaydı. Evrenin ve doğanın sırlarına vakıf olduklarına inanılan ruhban sınıfının görüşleri tartışmasız bir ağırlık taşıdığından, iktidarı elinde bulunduran monarka en büyük destek bu yolla sağlanırdı.

Dünya Bankası imparatorluğunun da belli anlamda bir dini vardır; bu dinin adı yeni liberalizmdir. Dolayısıyla, Dünya Bankası imparatorluğunda da bir tür ruhban sınıfı da vardır; bu sınıfı, Dünya Bankası uzmanları oluşturmaktadır. Bu nedendir ki yakın bir tarihte yayımlanmış bulunan ve bu konuda çok aydınlatıcı tahlillere yer veren bir kitapta “Dünya Bankası’nın Laik İmparatorluğu” deyiminin kullanılmasındaki isabeti kabul etmek gerekir (George ve Sabelli, 1994).

Yeni liberalizm, günümüzde bir din olmanın ötesinde, köktenci (fundamentalist) bir inanç niteliği kazanmış bulunuyor. Giderek belirginleşen bu gerçek, Toronto Üniversitesi’nde ilahiyat dalında sunulan ve kabul edilen ilginç bir doktora tezinin “Dünya Bankası’nın Köktenci İlahiyatı” konusuna ayrılmış bulunan ilk bölümünde açıklıkla ortaya konulmuştur. Tezin sahibi Mihevc, Dünya Bankası’nın Afrika’daki yapısal uyum programlarına karşı yerel kiliselerin ve toplumsal hareketlerin tepkilerini incelerken, Dünya Bankası’nın kalkınma vizyonu ile yenimuhafazakâr, sağcı, köktenci dinsel akımlar arasında çarpıcı benzerlikler bulunmaktadır. Mihevc’e göre (1992; George ve Sabelli, 1994: 96):

Dünya Bankası’nın eleştiriler karşısında yapısal uyumu savunurken izlediği yol, İncil’in köntenci yorumlarıyla yakından koşuttur. Dünya Bankası’nın, ideolojisinin egemenliğini güvence altına alma yolunda ve muhaliflerine karşı yararlandığı strateji de gene köktencilerinkine benzemektedir... Dünya Bankası yalnızca alternatiflerin varlığını inkâr etmekle kalmamış; son on yıl boyunca yaptığı üzere, gelişmekte olan ülkeler için mümkün olan seçeneklerin teke indirgenmiş olduğunu temine çaba sarf etmiştir.

Mihevc’in bu görüşünde yalnız olmadığı anlaşılıyor. Bir Protestan düşünürüne göre (Santa Ana, 1992; George ve Sabelli, 1994: 97), “Pazar yasaları aşkın (*transcendant*), sosyolojik bir kutsallaştırma süreci gibi görülür olmuşlardır. Yalnızca yüce bir yer kazanmakla kalmamışlar, doğa yasaları gibi dokunulmaz bir konuma erişmişlerdir.”

Yeni liberal din, pazar yasalarına tam bir imanla teslim olmayı emreder. “Eğer selamete giden yol fedakârlık ve kefarete gerektirmekteyse, bu durumdan hiçbir insani kurum, hiçbir birey sorumlu tutulamaz.” Dolayısıyla, pazarın işleyişinin sonuçlarına boyun eğmek, tıpkı Tanrı’nın emirlerine uymak gibi kaçınılmazdır; bu sonuçlar ne olursa olsun, yeni liberal iktidarların ve programların bunlardan sorumlu tutulmaları ve bu yüzden eleştirilmeleri yanlıştır (George ve Sabelli,

1994).

Turgut Özal'ın da fiyatlara "narh" konulması yolundaki bazı önerileri eleştirirken "Fiyatların takdiri bizim elimizde değil. Allah'ın takdirindedir" dediği (Özal, 1987) anımsanacaktır. Buna inanınca, halkın, pazar mekanizmasının acımasız işleyişi sonucunda yükselen fiyatlar altında ezilmesi, ilahi takdirin icabı sayılmalıdır. Kuşkusuz, böylesine bir ilahi takdirin anlamı, İslamda değil, yeni liberal öğretilerde aranmalıdır.

Bu noktada belirtelim ki ülkemizde yeni liberal dine bağlılık bakımından Özal, yalnız olmamıştır. Bir diğer örnek olarak Cem Boyner'in TÜSİAD başkanıyken TÜSİAD Yüksek İstişare Kongresi'nde yaptığı konuşmasında yer alan aşağıdaki açıklamalarına göz atmak aydınlatıcı olabilir:

Son 10 yılda dünyayı kasıp kavuran serbest piyasa ekonomisi fırtınasından (...) ne mutlu ki Türkiye de nasibini aldı, almak zorundaydı. Ancak bu, bir kişi veya kuruluşun Türkiye'ye getirdiği muazzam bir değişiklik değildir. Önü alınmaz bir kaderdir bu (...) Serbest piyasa ekonomisinin kuralları, hele IMF ve Dünya Bankası'nın nefesi ensemizdeyken Türkiye'de de uygulanmak zorundaydı.¹²

Nefeslerini ensemizde hissettiğimiz IMF ve Dünya Bankası tarafından, önü alınmaz bir biçimde belirlendiği söylenen bir yazgı; herhalde Müslümanların sevgisini gönüllerinde duydukları, tek ve kadirimutlak olduğuna inandıkları Tanrı'nın çizmiş olduğu yazgı değildir.

Dünya Bankası'nın temsil ettiği "çağdaş teolojik yapılanmada, misyonerlik görevi, neoklasik iktisatçılar tarafından üstlenilmiştir. Kalkınma uzmanı, gelişmiş ve gelişmekte olan dünyalar arasında bağ kurar; bu, Hıristiyan rahiplerin müminler ve gayri müminler arasında bağ kurmasına benzer. Azgelişmişlerin, selamete açılan uzun yolda ilerlemelerine yardımcı olurlar. Yol uzun ve sarpdır; imanı bütün olmayanlara göre olmadığı" (George ve Sabelli, 1994: 97) savunulur. Yeni liberal modellerin gereği olarak sunulan ve bir türlü beklenen sonucu vermeyen, tam tersine derin çöküntülere neden olan acı reçeteler, işte bu tür savlara dayalı beyin yıkama çabalarıyla benimsetilir.

Dünya Bankası'nın dini yeni liberalizm ise, bu dinin rahipleri de Dünya Bankası uzmanlarından oluşur. Kısaca "YU-Pİ" (*Young Professional*) olarak anılan bu uzmanların, Hıristiyan rahiplerin yetiştirildiği seminerleri anımsatan programlardan geçtikleri görülmektedir (George ve Sabelli, 1994: 116).

Bunlardan bazılarının, gerektiğinde, yeni liberal öğretinin mücahitleri olarak kendi ülkelerinde görevlendirildiklerine dair sayısız örneklere tanık olma

fırsatına bizler de sahip olmuş bulunuyoruz. Bunlara, ülkemizde ayrı bir isim de bulunmuştur. “Prens” denilenler, esas olarak bunlardır.

“Tarihsel Uzlaşma”

Din ile sosyalizm arasında diyalog ve uzlaşma arayışlarının, en önce ve en belirgin ölçülerde ortaya çıkışına, Hıristiyan Batı toplumlarında tanık olmaktadır. Çünkü işçi sınıfının gösterdiği gelişim dolayısıyla, böyle bir ilişkinin tarafı olabilecek kadar kitleselleşmiş bir sol oluşum ve hareket, en önce o toplumlarda varlık kazanmıştır. Dolayısıyla, Hıristiyan işçi ve emekçi kitlelerinin sosyalizmin bayrağı altında toplanmasını önlemeye yönelik çabalar da gene en önce Batı’da görülmüştür.

Hıristiyan sendikacılığı (Işıklı, 1995: 289-308) denilen akımın doğuş ve varlık nedeni de, esas olarak, böyle bir uzlaşmanın oluşumunu engellemek ve bu yolla, sendika hareketinin birliğini parçalamaktır. (Dikkat edilirse görülür ki İkinci Cumhuriyetçiler ile el ele vermiş olan Hak-İş de buna koşut bir işlev görmektedir.) Hıristiyan sendikacılığın, Marksist ve devrimci sendikacılık akımlarının en çok geliştiği Fransa ve İtalya gibi ülkelerde önem kazanması da bu gözlemi doğrulamaktadır. Nitekim, Fransa’da Hıristiyan sendikacılık akımının önde gelen isimlerinden Gaston Tessier, 1911’de bu misyonlarını şöyle açıklamaktaydı (Reynaud, 1963: 297): “Biz devrimci sendikacılığın efsanesini çürütmeye başladık. Onun tekelinin aşılmaz olmadığını ve sabırlı, metodik ve Hıristiyanlık ruhundan esinlenen bir sendika eylemine yer olduğunu gösterdik. Biz gediği açtık, başkaları buradan geçeceklerdir.”

Fransız Komünist Partisi, bu tür engelleri aşmak için büyük çaba sarf etmiş; aştığı ölçüde de güçlenmiştir. Fransız Komünist Partisi’nin 1930-64 yılları arasında genel sekreterliğini yapmış olan Maurice Thorez, bu amaçla oluşturduğu, ünlü “el uzatma” politikasını şu cümlelerle ortaya koymuştur (Thorez, 1949: 5): “Katolik işçi, müstahdem, zanaatkâr, köylü, bizler laikler olarak sana el uzatıyoruz, çünkü sen bizim kardeşimizsin, bizim gibi sen de aynı tasalarla dolusun.”

Görülüyor ki komünistlerin çağrısı, Hıristiyanlığın kurumlarına yönelik değildir; doğrudan doğruya Hıristiyan emekçi halk kitlelerine yöneliktir. Bununla birlikte, kilise yönetiminin tavır değişikliğine ilişkin ilk belirtiler çok gecikmemiştir.

Bu açıdan ilk önemli adımı, İspanyol ilahiyatçısı Jose Gonzales Ruiz atmıştır. Ruiz, bu adımını, 1958-63 yıllarında papalık yapmış olan, Jean XXIII’ün ve onun ardından 1978’e kadar papalık yapmış olan Paul VI’in diyalog çağrılarını dayandırmıştır. Ruiz, Şubat 1965’te şunları yazmaktadır (Graudy, 1996: 17-18):

Marksist hümanizm, bugün pratik olarak yeryüzü nüfusunun üçte birinin gıdasıdır. Pek çok insanın ve bir o kadar halkın kendisinden beslendiği ve pek çok mazlumun ve sömürüye maruz kalan kimsenin ümidini ayakta tutan bir ideolojiyi onu tanımadan mahkûm edemeyiz.

...Hıristiyan dini, Marksist hümanizmin en katıksız anlamında, insanın en ufak bir yabancılaşmasını içermemektedir.. Katolikler sakin bir biçimde, Marksistlerle birlikte gerçek dini yabancılaşmanın bütün biçimlerine karşı savaş yürütebilirler... Somut bir durumda, din, insani ilerlemeye bir fren olarak algılanır veya kullanılırsa, şundan emin olabiliriz ki bu, bir uçtan bir uca, İncil’le ilgili zengin kitap literatürünü ilham eden din değildir. Burada, İncil’e has dinin saf ve katıksız özüne bir ihanet meydana gelmiştir.

...Çalışmanın insani anlamı, kapitalist rejimin mahkûm edilmesi, mevcut sınıfların ortadan kaldırılması, sosyalizmin kurulması... Bütün bu konular üzerinde, ciddi ve dürüst bir fikir karşılaştırması yapmak zorunludur.

Bir yanda, Thorez’in, diğer yanda Ruiz’in çağrılarında ifadesini bulan diyalog arayışı, Fransa’da “Marksist düşünce Haftaları”na papazların çağrılmasıyla; karşılık olarak da komünistlerin “Katolik Entelektüeller Haftaları”na çağırılmalarıyla somutlaştı.

Bu yöndeki diyalog arayışlarının siyasal alandaki en önemli yansımalarından biri olarak İtalya’da Komünist Partisi Genel Sekreteri Enrico Berlinguer (1922-84) ile Hıristiyan Demokrat Parti Başkanı Aldo Moro’nun (1916-1978) başını çektikleri “Tarihsel Uzlaşma” formülünü gerçekleştirme çabalarını görmekteyiz. 1972’den itibaren İtalyan Komünist Partisi’nin genel sekreteri olan Enrico Berlinguer, bir yandan Moskova’dan bağımsızlık anlamında bir Avrupa Komünizmi hareketinin önderlerinden biri olmuş; diğer yandan, Hıristiyanlarla birlikte “Tarihsel Uzlaşma” amacının gerçekleştirilmesi çabası içine girmiştir. Gerçekte, Berlinguer’in “Tarihsel Uzlaşma” formülü, daha önce selefi Togliatti’nin başlattığı politikanın uzantısı niteliğindedir. Togliatti, 1963’te bir konuşmasında şunları söylemişti: “... biz Katoliklerle Komünistler arasında bir çatışma istemiyoruz. Bu herkese, öncelikle de bizim uğruna mücadele verdiğimiz amaçlara, yani, barış davasına, uygarlığımızın kurtarılması amacına, işçi sınıfının gelecek iktidarına, yeni bir toplum kurma amacına zarar verir.”¹³

Öte yandan, Aldo Moro, uzun süren politik yaşamında sürekli olarak sol ile diyalog arayışı içinde olmuştur. 1963’teki Başbakanlığı döneminde, “sola açılış” politikası çerçevesinde sosyalistlerle bir koalisyon hükümeti kurulmasını sağlamıştır. 1978’de de çok sık görülen bunalımlarından birini yaşamakta olan İtalyan demokrasisini, ancak, ülkenin en büyük partilerinden biri olan

komünistlere hükümette yer vermek suretiyle düzlüğe çıkarabileceğine inanmaktaydı.

“Tarihsel Uzlaşma” formülü çok önemli gelişmelere gebe görünüyordu. Doğuracağı sonuçlar İtalya’nın dışında tüm dünya için önem taşıyan değişmelere yol açabilirdi. Anlaşılan bu formülün karşısında olanlar, bunun çok daha fazlasıyla bilincindeydiler. Önlemek için çok acımasız bir yöntemle başvurdular. Moro, hemen o yıl, 1978 yılında kaçırılarak öldürüldü. Cesedi bir araba içinde Komünist Partisi ile Hıristiyan Demokrat Partisi merkez binaları arasındaki bir caddeye bırakıldı. Moro’yu öldürme suçunu Kızıl Tugaylar üstlendi.

Yargılamalar sırasında karısı, Moro’nun öldürülmeden önce, komünistleri de içeren bir ittifak arayışı içinde olduğu için büyük suç işlediği, bu yüzden cezalandırılacağı yolunda tehditler aldığı açıkladı. Daha sonra, İtalya’da “temiz eller” operasyonu sonuçlarını vermeye başlayınca, Kızıl Tugaylar’ın bir aletten ibaret olduğu ve olayın gerisinde CIA ile bağlantıları saptanmış olan P-2 Mason Locası’nın ve Gladio’nun bulunduğu görüldü.¹⁴ Moro’nun ölümünden sonra, “Tarihsel Uzlaşma” formülünün tek kanadı kırılmış gibiydi. Berlinguer’in etkinliği giderek azaldı. Berlinguer’in etkinliğinin azalmasında, Ağca’nın Türkiye’de de meşhur ettiği Papa Jean Paul II’nin izlediği koyu antisosyalist tutum önemli ölçüde rol oynamıştır.

Sovyetler Birliği’nin Çöküşünde Din Faktörü

Papa Jean Paul I, İtalya’da Aldo Moro’nun öldürüldüğü yıl olan 1978 yılında, 28 Eylül’de, beklenmedik bir ölümle yaşama veda etti. Görev süresi ancak otuz dört gün sürmüştü. Bu beklenmedik ölüm, Vatikan’ın politik çizgisinde önemli bir dönüm noktası teşkil etti. Emekçi bir aileden gelmekteydi. Kendisinden önce gelen iki papanın (Jean XXIII ve Paul VI) başlattığı sola açılış sürecini sürdürecektir bir birikime sahip olduğu kabul edilmekteydi. Beklenmedik ölümüyle bu süreç son buldu.

Ardından, Polonya asıllı olmasına rağmen, Jean Paul II papa seçildi. İlk defa, İtalyan asıllı olmayan birisi papalık görevine getirilmiş oldu. Anlaşılan, bazı önemli misyonlar için, Vatikan geleneklerine ters düşen böyle bir durumun göze alınmasını gerektirecek kadar ehil ve vazgeçilmez görülmekteydi. Gerçekten de Jean Paul II, birbirinden önemli ve birbirini bütünleyen bazı hedefleri gerçekleştirdi. Bunlar şöyle sıralanabilir:

Koyu antisosyalist tutumuyla Berlinguer’in İtalyan siyasal yaşamındaki etkinliğinin zayıflamasına önemli katkılar sağladı. Kendisi girtlağına kadar

politikaya batmış olmasına karşın, Latin Amerika’da Katolik-komünist ittifakının doğurduğu Kurtuluş Teolojisi hareketine katkı sağlayan, çoğunluğu yerel birimlerde veya köylerde görevli olan papazlara karşı, siyasetle uğraştıkları gerekçesiyle mücadele açtı. Nihayet, Sovyetler Birliği’nin çöküşünü hazırlayan olayların oluşumunda çok belirgin roller üstlendi.

Papa Jean Paul II’nin Sovyet sisteminin çöküşünde oynadığı tarihsel önemdeki rolde sağladığı başarı gösterdi ki Polonya asıllı olması, bu rolün gerekleri bakımından son derece uygun ve isabetli bir özellik teşkil etmektedir. Çünkü Polonya, bu rol açısından ümit verici bir ortam oluşturmaktaydı. Polonya’nın bu özelliği, henüz Sovyet sistemi dağılmadan çok önce, bir Amerikan fıkrasında şöyle anlatılırdı:

Polonyalı bir komünist, Polonya’ya gelen bir turiste, “Katolikliğe inanır mısın?” diye sormuş.

- “İnanırım, ama pratiğini yapmam, yani Kilise’ye gitmem...” olmuş, turistin yanıtı.

Ardından turist, “Komünizme inanır mısın?” diye sormuş Polonyalıya. Aldığı yanıt, “İnanmam, ama pratiğini yaparım, yani parti kongresine giderim, gösterilen adaya oy veririm...” olmuş.

Öyle anlaşılıyor ki Polonya’nın Sovyet sistemindeki en zayıf halkalardan birini oluşturduğu daha o zamanlarda teşhis edilmişti. Bu halkanın, zincirin bütününden koparılmasında ve böylece, hızlı bir parçalanma sürecinin başlamasında, Jean Paul II ile Lech Walesa arasındaki dayanışmanın ürünü olarak, Dayanışma hareketinin doğuşu önemli bir dönüm noktasıdır.

Walesa, Jean Paul II’nin papalığa seçilmesinden iki yıl sonra, Lenin tersanelerindeki ilk grevi başlatmayı başarmıştır. Gorbaçov’un beş yıl sonra SBKP Genel Sekreteri olmasında ve Perestroyka’yı başlatabilmesinde Walesa’nın öncülük ettiği protesto hareketleri önemli bir kıvılcım oluşturmuştur.

Papa, Polonya’yı her ziyaretinde, Fransa ve Avusturya gibi diğer Batılı Katolik ülkelerde asla görmediği kadar büyük bir ilgi ile karşılanmaktaydı. Her defasında, Papa’nın elini öperken fotoğrafları yayınlanan Walesa da kitleleri, geniş ölçüde, bu imaj sayesinde peşinden sürükleyebilmiştir.

Kuşkusuz, Sovyet sisteminin çöküşünde din unsurunun oynadığı rol, Walesa olayıyla sınırlı değildir. Bir bütün olarak, rejimin kitlelere yabancılaşmasında, benimsenen modelin doğal bir uzantısı olarak izlenen din politikası önemli bir etken oluşturmuştur. Ayrıca ve elbette ki Sovyet sisteminin çöküşü, yalnızca

din unsuruna bağılı olarak açıklanamaz. Emperyalizmin Sovyetler’i amansız bir silahlanma yarışına çekerek ekonomik darboğaza sokması, sosyalizmin demokratik özünün unutulması, demokratik denetimden kurtulmuş bir bürokrasinin yeni bir sınıf oluşturması, böylece sosyalizmin yozlaşması ve onun yerine bir tür devlet kapitalizminin kurulması eğilimlerinin kabarması, bu konuda akla gelebilecek diğer unsurlardır. Bütün bunlara rağmen, rejimin “Aşıl topuğu”nun, izlenen din politikasının sonucunda oluştuğunu söylemek de yanlış görünmüyor.

Sovyetler Birliği’nde izlenen din politikası, Marksizmin esinlediği ölçülerle yetinmeyen bir temelde biçimlenmiştir. Lenin, 1922’de din politikasının esaslarını şöyle belirlemektedir:

Bir Marksistin işleyebileceği hataların en büyüğü ve en kötüsü, çağdaş toplumun karanlıklara, cehalete ve ön yargılara mahkûm ettiği milyonlarca insandan oluşan halk kitlelerinin (özellikle köylü ve zanaatkâr kitlesi) bu karanlıklardan yalnızca saf Marksist eğitimin doğru çizgisini izleyerek çıkabileceklerini düşünmektir. Bu kitlelere ateist propagandanın değişik malzemelerini vermek gerekir.

Lenin “önemi ne olursa olsun Marx ve Engels’in tüm yapıtlarının çevirilerinin yapılmış” olduğuna işaret eder. Buna karşılık, “insanları dinsel uykularından uyandırmak için (...) 18. yüzyıl ateistlerinin ateşli, canlı, yetenekli yazıları”ndan yararlanılmamasından yakınır (Lenin, 1978: 299-300). Lenin’in bu tavrını anlamak için, dinsel duyguları, yıllarca, en acımasız baskıları ve en iğrenç sömürü biçimlerini örtülemek yolunda kullanmış olan ve içinde yetiştiği Çarlık rejimine özgü koşulları gözden uzak tutmamak gerekir. Zamanla bu tavır gevşememiş, giderek daha da ödünsüz bir nitelik kazanmıştır. 1964’te rejimin yumuşamasından bahsedilen bir dönemde bile, SBKP Genel Sekreteri, komünizmin ancak din ortadan kalktıktan sonra kurulabileceğini açıklamıştır (Graudy, 1989: 219). İlke bu şekilde belirlenince, yeteneksiz ve oportünist kadrolar elinde, akıllara durgunluk veren uygulama örnekleri ortaya çıkmıştır.

Bugün, bütün bu olup bitenlerin hesabını vermek, Sovyetler Birliği’ne dost çizgideki komünist devletlerin son örneği olarak geride kalan Küba’nın devlet başkanı Castro’ya düşmektedir. Castro, hemen her yerde kendisine yöneltilen dinle ilgili sorularla, Türkiye’ye geldiğinde de karşılaşmıştır. Castro bu sorulara yanıt olarak, Havana’da din adamlarıyla sık sık yemek yediğini anlatmış ve şunları eklemiştir: “Annem ve büyükannem çok dindardılar... bu konuları onlarla hiç tartışmadım. Onların duygularına ve yaşamlarında inanılacak bir şey bulmalarına seviniyor, saygı duyuyordum... İncil’i okudum ve ondan birçok ders aldım. Hıristiyan düşünceyle Marksist düşünce arasında yakınlıklar buldum”

(Umar, 1996: 21). Castro, ayrıca, aynı günlerde ATV’de yayımlanan söyleşisinde bu konuya gene değinmiştir. Bir anne genç yaşta kaybettiği oğluna, öbür dünyada kavuşacağına inanıyorsa ve bundan güç buluyorsa, bunda sosyalizme ters bir taraf aramamak gerekeceğini ifade etmiştir.

Bütün bunlar, “din halkın afyonudur” sözünün çarpıtılmasının yol açtığı uygulamalara karşı birer eleştiri niteliğindeki açıklamalardır. Sovyetler Birliği’nin ve onun yürüngesinde hareket etmiş olan ülkelerin bugün vardığı noktayı belirleyen geçmişlerinde bu tür uygulamalar vardır. Böyle bir din politikasının sonuçları ortadadır. Yıllardır sürdürülen ateist kampanya, geride falcılık, üfürükçülük türü hastalıkların inanılmaz boyutlara vardığı bir toplumsal yapı bırakmıştır. Bu oluşumlar, bireyciliğin en ilkel biçimleriyle ve mafya olgusuyla el ele vererek şimdilik yalnızca çürüyen ve kokuşan bir doku ortaya çıkarmış bulunuyor.

Bu durum, karşıtlarına ifade olanağı tanınmayan bir ortamda, belli bir ideolojiyi kabul ettirmenin, görünüşte olsa da gerçekte mümkün olamayacağını bir kere daha kanıtlamaktadır. Yalnızca, kendi ideolojisine yaşama olanağı tanıyan bir sosyalizm, karşıt düşüncelere karşı bağışıklığı olmayan bir toplumsal yapı ortaya çıkarmıştır. Rus toplumbilimcisi Krivoguz, buna “serada sosyalizm” (Işıklı, 1996: 32) demektedir. Sera koşulları ortadan kalkınca, en hafif mikroplar bile öldürücü olmaya başlamıştır. Kararnemelerle ve yaptırımlarla dinsel inançlar ve duygular ortadan kaldırılmaya çalışılırken, Jean Paul II gibi birisini kurtarıcı Mesih yerine koymaya hazır yığınlar oluşturulmuştur. Bütün bunlardan sonra Jean Paul II, niçin ve kimlerin organizasyonu sonucunda Ağca’nın kurşunlarına hedef olmuştur sorusu, konumuzla doğrudan ilgili olmamakla birlikte, ortadadır.

14 Haziran 1997’de *Aydınlık*’ın düzenlediği “Susurluk” sempozyumunda konuşan, *L’évènement d’Alsace*’ın yazarlarından Jean Mari Stoerke’l’in anlattıkları, Papa’ya bu yolla bir gözdağı verilmek istendiği yargısını telkin etmektedir. Stoerke’l, bu kanısının kanıtlarından biri olarak, sağcı Alman politikacısı Franz Joseph Strauss’un Türkeş’e yazdığı Mayıs 1980 tarihli mektubu göstermektedir. Strauss, bu mektubunda Papa’nın silahsızlanma ve barış konusunda Sovyet propagandasının etkisinde kalmış olmasından yakınmaktadır.

Bu açıklamaya göre, Papa, kendisinden daha antikomünist olan bazı çevrelerin hedefi olmuştur. Stoerke’l, ayrıca, “Türkeş’in dostu” olarak nitelendirdiği Paul Henze ve Claire Sterling gibi isimlerin, olayı Sovyetler ile Bulgarlarla ilişkilendirmek için kasıtlı haberler yaydıklarına işaret etmektedir. Ayrıca belirtmiştir ki CIA’nın Sovyet Bölümü eski başkanlarından Goodman, 1990’lı yılların başında kamuoyunda böyle bir ilişkinin gerçek olduğu yönünde faaliyet

göstermeleri için amirlerinden emirler aldığını beş yıl önce açıklamıştır.

Bir başka tahmine göre, Papa'yı öldürmek veya yaralamak isteyenler, olayı Bulgarlarla ve Ruslarla ilişkilendirerek Sovyet yönetimi ve nüfuzu altındaki ülkelerde, özellikle de Polonya'da bulunan sempatanlarını, komünist rejimler aleyhine galeyana getirmek istemişlerdir. Böylece, Papa'ya suikast düzenleyenler, Sovyet karşıtı propagandalarında ondan bir kere daha yararlanmışlardır. Her iki tahminin aynı zamanda doğru olması ise bir başka olasılıktır.

“Tarihsel Yanılgı”

İtalya'da Tarihsel Uzlaşma formülünün hayata geçirilmeye çalışıldığı dönemde, bizde de “tarihsel yanılgı” deyimini gündeme getirilmişti. O dönemde bu deyim ilk kullanan, bildiğim kadarıyla Bülent Ecevit olmuştu.

1974'te, CHP Genel Başkanı olarak MSP ile bir koalisyon hükümeti kuran Ecevit'in bu deyiminden anlaşılan şuydu: O zamana kadar ülkemizde özellikle “seçkin aydınlar” halkın çoğunluğunu karşılarına alan bir anlayış içinde olmuşlardır. Halkın dindar olması, solculuk adına dışlanmasına neden olmuştur. Oysa bu, bir tarihsel yanılgıdır. Dolayısıyla, dindar halk kesimlerini de kucaklayan bir anlayışa varılmalıdır. Bu nedenle, CHP-MSP koalisyonu bu anlayış değişikliğinin ifadesi olan bir adım olarak isabetli ve kaçınılmazdır.

Gerçekte, Ecevit'in o dönemdeki öncelikli kaygısı, tırmanışa geçmiş olan “Milliyetçi Cephe” dalgasının önünü kesebilecek bir formül bulmaktır. MSP ile koalisyonun gündeme gelmesinin nedenleri arasında bunun payı büyüktü. Ancak Ecevit, yukarıda özetlediğimiz gerekçelerini hiçbir zaman terk etmiş değildir ve bugün de zaman zaman başka bazı savlarını savunmak için dile getirmektedir. Benzer gerekçeler, son zamanlarda CHP-DSP ayrılığı ile ilgili eleştirileri karşılamak için kullanılmaktadır. Ecevit'e göre DSP, CHP'nin oyunu bölmemekte; sol adına kendileriyle diyalog kurulmadığı için bazı yanlış adreslere gitmiş olan dindar halk kesimlerini kazanmak yönündeki çabaları sayesinde, sol tabanı genişletmektedir.

Bütün bu tartışmaların ötesinde, 1974 yılında kurulması sağlanan CHP-MSP koalisyonunun, İtalya'da olduğu gibi din ile sosyalizm arasında bir Tarihsel Uzlaşma olarak görülmesi olanağı elbette ki yoktur. Her şeyden önce, Ecevit'in Türkiye'de sosyalizmi temsil etmek gibi bir iddiası yoktur. Böyle bir iddiası, bugün olmadığı gibi, “halk sektörü”, “köykent” gibi kavramların, sanki özgün, benzeri görülmemiş ve yeni keşfedilmiş bir sosyoekonomik modelin yeterli unsurlarıymış gibi sunulduğu o dönemlerde hiç olmamıştır.

Aslında, uzlaşmadaki eksikliğin daha da önemli bölümü, diğer tarafla ilgilidir. MSP, petROLSÜZ bir Arap milliyetçiliğinden, Yeni Dünya Düzeni Müslümanlığına kadar, çok değişik eğilimlerin içinde yer aldığı ve bu değişik eğilimlerin ağırlığının değişik dönemlerde önemli değişiklikler gösterdiği bir yapılanmadır. Ama hiçbir dönemde aklın, doğruluğun, sosyal adaletçiliğin ifadesi olan bir Müslümanlık anlayışı, ne MSP’de ne de onun devamı olan Refah Partisi’nde ağırlığını duyurabilmiştir.

Ecevit, “tarihsel yanılğı”yı düzeltmek umuduyla başlattığı bu koalisyon deneyimini, bir başka yanılıyla yüz yüze geldikten sonra, aynı yıl içinde bitirmek zorunda kalmıştır. Bu, MSP’nin Müslümanlıkla ilgisi konusunda içine düşülmüş olan yanılıdır. Aradan yıllar geçtikten sonra, Ecevit, bu yanılıcı görüntüyü, MSP’nin devamı olan Refah Partisi ile ilgili olarak şöyle netleştirmiştir (Cumhuriyet, 1987): “İslam en akılcı din, ama RP en akıldışı parti.”

Gerçekte, Batı’da yaşanan deneyimlerin her birinin de açıkça ortaya koyduğu üzere, Türkiye’de dindar halk kitleleriyle buluşmak isteyen bir sol hareketin, başka herhangi bir siyasal veya dinsel grubun referansına, aracılığına veya anahtar işlevi görmesine gereksinimi olmamalıdır.

Batı’da Thorez, Togliatti, Berlinguer ve nihayet Kurtuluş Teolojisi’nin öncüleri, dindar emekçi kesimlere ulaşmak için, Papalığın veya başka herhangi bir dinsel otoritenin kapısını çalmamışlardır; dindar olsun veya olmasın, doğrudan doğruya işçi sınıfının ve emekçilerin akıllarına ve yüreklerine seslenmenin yollarını aramışlardır. Bu, sayede dinsel otoriteleri de sosyalizm karşısında daha olumlu bir tavır almak zorunda bırakmışlardır.

Nitekim, ülkemizin dindar halk kesimleriyle ittifakın ötesinde bir özdeşlik kurmayı başarmış ve bu sayede başarılı olmuş tek sol hareketi olan Kemalizm de Padişahın Şeyhülislamı’ndan yardım dilememiştir; halktan dilemiştir; camideki halktan, cemevindeki halktan, tarladaki, kahvehanedeki halktan...

Ülkemiz aydını, uzun yıllar yabancı kaldığı toplumsal gerçeklere dönmeye ve halkın öz değerlerini tanımaya zorlanmaktadır. Bu zorunluluk, tüm aksaklıklarına ve eksikliklerine karşın, belli bir demokratik işleyişin ve sürecin başlamış olmasının sonucudur.

Uzun süre ayrı kaldıkları babaevine, mirastan pay almak için dönen evlatların durumu çoğu zaman hüznüldür. Güller, karanfiller açtığını hayal ettikleri bahçeleri, dikenli ve zehirli ayrıkotlarının doldurduğunu görürler. Üstelik, bu otlar hiç de kendiliğinden yetişmişe benzemez; besbelli ki yabancı birilerinin müdahalesi olmaktadır. Atatürk’ün ölümünün ardından, günümüze dek kendi

halkıyla temas olanağı arayan Türk aydınının durumu biraz buna benzemiştir.

Kuşkusuz, bu gerçekleri, Türksolunun ve aydınlarının halkla özdeşlik kurmasından kaygı duyanlar da bilmektedirler ve genellikle daha iyi bilmektedirler. Bu nedenledir ki halkı denetim altında tutmayı ve dinsel duygularının sonuna kadar sömürülmesini mümkün kılan tuzaklarına her gün bir yenisini eklemektedirler.

Son zamanlarda üzerinde en çok durulan çözümün özünde, Türk halkını, Yahudilerin Hahambaşısı, Ortodoksların Patriği gibi birisinin peşine takma projesinin yattığı anlaşılıyor (Işıklı, 2001). Belli ki İslamda ayrı bir ruhban sınıfının yokluğu ve bu yüzden dinsel alanda bir kurumsallaşmanın olmaması, bazılarının işlerini biraz zorlaştırmıştır. Halkı dinsel inançlarından yakalayarak avucunun içine almış öyle bir “hocaefendi” imal etmelidirler ki, onu ensesine geçirdikleri tırnaklarıyla çekip çevirerek koskoca bir ülkenin kaderine hükmedebilsinler. Böylece oluşturulacak “dinsel otorite”, pek çok şeyin yanı sıra, yeni ve beklenmedik “tarihsel uzlaşma” girişimlerine karşı bekçilik görevini de üstlenecektir. Küreselleşen dünyada “ılımlı İslam” böylece bütünlenmiş olacaktır.

Atatürk’ün gelip geçtiği bu topraklarda, bunu ne kadar başarabileceklerdir? Bugün için, önümüze kadar gelmiş olan somut sorunların başlıcalarından birisi budur.

Sonnotlar

¹ İçinde Işıklı A (2006). *Sosyalizm Kemalizm ve Din*. Ankara: İmge Kitabevi, 4. Baskı, s. 235-280.

² Amel defterine ilişkin sûrelerin isimleri ve ayet numaraları şöyledir: İsrâ: 13, 14, 71; Kehf: 49; Hac: 63; Zümer: 69; Câsiye: 28, 29; Kamer: 52, 53; Vâkıa: 8, 9; Hâkka: 19, 29; Tekvir: 10; Mutaffifin: 7-9, 18-21; İnşikak: 7-9; Bkz. Türkçe Kuranı Kerim Tercümesi (Çev: İzmirli İsmail Hakkı), 1932: 943.

³ Türkçe Kuranı Kerim Tercümesi, 1932: 804-805.

⁴ Kur’an-ı Kerim (Diyanet İşleri çevirisi), 533.

⁵ Marx, t.y.: 175.

⁶ Aynı cümlelerin değişik bir çevirisi: “Madde, tinin bir ürünü değildir, ama tinin kendisi maddenin en üstün ürününden başka bir şey değildir”, Marx ve Engels, 1995: 199.

⁷ Bakara: 276, 278, 279, 280; Ali İmran: 130; Nisâ: 159.

⁸ Beyyine: 7.

- ⁹ *Matta*, 6/24; Bkz: R. Garaudy, 1996a: 131.
- ¹⁰ *Türkçe Kuranı Kerim Tercümesi* (Çev İsmail Hakkı), 1932: 603.
- ¹¹ *Kur'ân-ı Kerim*, (Diyanet İşleri Çevirisi), s. 294.
- ¹² "TÜSiAD sertlikle kararlı", *Cumhuriyet*, 9.11.1989.
- ¹³ Togliatti'nin bu konuşmasını Berlinguer, Rahip Luigi Bettazi'ye gönderdiği açık mektupta anımsanmaktadır. Bkz: Berlinguer, 1979.
- ¹⁴ Bu konu, BBC yapımı gizli örgütlerle ilgili uzun bir belgeselde gösterilmiştir. Bu belgeselin Moro olayıyla ilgili bölümü, son olarak, 7 Mart 1997'de Kanal 7'de gösterilmiştir. Bu konuda ayrıca bkz. Duyar, 1996: 10-11.

Kaynakça

- Atatürk M K (1960). *Nutuk*, c. 3, İstanbul: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü.
- Berlinguer E (1979). *The Curh & The Party Documents On The Catholic-Communist Dialogue in Italy. Marksists Perspectives*, Sonbahar.
- Bernal J D (1976). *Materyalist Bilimler Tarihi*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Cumhuriyet (1987). 28/2/1987.
- Cumhuriyet (1989). TÜSiAD Sertlikle Kararlı. 9/11/1989.
- Çağatay N (2007). *Şeriat, İslam aynı şey değildir; Başka nelerin dinle ilgisi yoktur. Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 201, 6-7.
- Duyar D (1996). İtalyan Gladyosu da Mussolini Faşistlerini Kullandı. *Aydınlık*. 8/12/1996, 10-11.
- Engels F (1965). Lavrov'a Mektup (1875). İçinde: *Selected Correspondence*, Moskova: Progress Publishers.
- Engels F (1965a). Lange'a Mektup (1865). İçinde: *Selected Correspondence*, Moskova: Progress Publishers.
- Erbakan N (1991). *Adil Ekonomik Düzen*. Ankara.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı (1983). *Marifetname*. İstanbul: Bedir Yayınları.
- Friedman M ve Friedman R (1980). *Free to Choose*. Londra: New York.
- Garaudy R (1989). *20. Yüzyıl Biyografisi*. Ankara: Fecr Yayınevi.
- Işık A (2013). Sosyalizm ve Din. *Mülkiye Dergisi*, 37(3), 215-249.

- Garaudy R (1996). *Aforozdan Diyaloğa*. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Garaudy R (1996a). *İslam ve İnsanlığın Geleceği*. 4. Baskı, İstanbul: Pinar Yayınları.
- Garaudy R (1996b). *İslamın Vadettikleri*. İstanbul: Pinar Yayınları.
- George S ve Sabelli F (1994). *Faith and Credit, The World Bank's Secular Empire*. Londra: Penguin Books.
- Gölpınarlı A (1954). *Mevlânâ*. İstanbul: Varlık Yayınevi.
- Işıklı A (1995). *Sendikacılık ve Siyaset*. Cilt I, Ankara: Öteki Yayınevi.
- Işıklı A (1996). *Küreselleşme ve Demokratikleşme*. 2. Baskı, Ankara: Tüze Yayıncılık.
- Işıklı A (2001). *Said Nursi, Fethullah Gülen ve "Laik" Sempatizanları*. İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.
- İbn-i Haldun (1977). Tasavvufun Mahiyeti*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kuran-ı Kerim (t.y.), Diyanet İşleri Çevirisi. yay.y.
- Lenin V I (1978). *Textes philosophiques*. Paris: Editions Sociales.
- Löwy M (1996). *Marksizm ve Din*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Marx K (1966). *Salaire, prix et profit*. Pekin: yay. y.
- Marx K (1966). *Ücret, Fiyat ve Kâr*. Çev K S Sel, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Marx K (1969). Critique of the Gotha Programme. İçinde: Marx K and Engels F, *Basic Writings on Politics and Philosophy*, Glasgow: The Fontana Library.
- Marx K (t.y.). Contribution to the Critique of Hegel's Philosophy of Law. İçinde: Marx K and Engels F, *Collected Works*, yay.y.
- Marx K ve Engels F (1965). *Selected Correspondence*. Moskova: Progress Publishers.
- Marx K ve Engels F (1995). *Din Üzerine*. Çev K Güvenç, Ankara: Sol Yayınları.
- Mihevc J (1992). The Changing Debate on Structural Adjustment Policies. (Basılmamış Doktora Tezi). Toronto: University of St Michael's College.
- Minh H Ş (1968). *Milli Kurtuluş Savaşımız, 1920-1967*. Ankara: Toplum Yayınevi.
- Monthly Review* (1984). 36 (3) (Temmuz-Ağustos.).

Nebiler H (1994). 12 Eylül Laikliği Ezip Geçiyor. *Cumhuriyet*, 25 Mart.

Reynaud J D (1963). *Les Syndicats en France*, Paris: Arman Colin.

Santa Ana J (1992). Sacralization and Sacrifice in Humane Practice. *Sacrifice and Humane Economic Life*, Cenevre, WCC.

Smith A (1976). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Chicago.

Şeyh Bedrettin (1979). *Varidat*. Ankara: Türkiye Yazıları Yayınları.

Thorez M (1949). *Pour l'union Communistes et Catholiques*. Paris: Editions Sociales.

Türkçe Kuranı Kerim Tercümesi (1932). Çev İ İ Hakkı, İstanbul.

Uludağ S (1977). İbn-i Haldun'un Görüşleri. İçinde: *İbn Haldun (1977). Tasavvufun Mahiyeti*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Umar L (18/6/1996). İşimin Kölesiyim. (Castro ile Söyleşi). *Sabah*. 21.

